

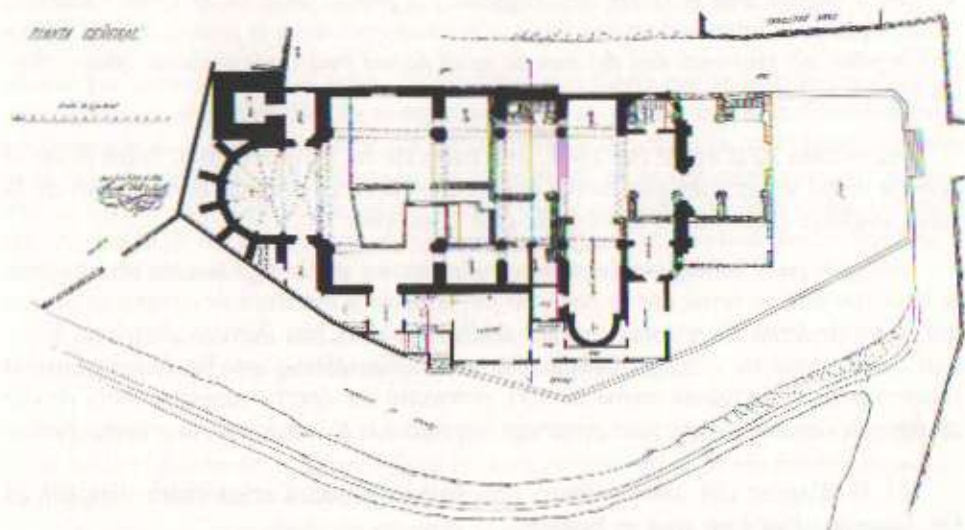
El trencaclosques no resolt sobre l'Església de Sant Iscle i el orígens de Castellar

ESTEVE PRAT PAZ

TAL com es ve suposant, l'antiga església de Sant Iscle i de Santa Victòria seria la segona església que hauria estat construïda sota l'actual. Dit d'una altra manera, a sobre d'ella s'haurien aixecat, amb el temps, dues noves esglésies, sempre una damunt l'altra. A fi d'intentar localitzar la seva situació començarem amb dades de l'església neogòtica del segle XIX, part de les quals ens podran ajudar en la seva recerca, i hi anirem retrocedint en el temps fins a presentar les nostres hipòtesis.

ESGLÉSIA NEOGÒTICA ACTUAL (1884-1892)

El 10 de juliol del 1884 la senyora Emília Carles, vídua de Josep Tolrà, s'adreça a l'excel·lentíssim i il·lustríssim senyor bisbe, exposant-li el fet de la insuficiència de l'església del segle XVIII per poder atendre adequadament les necessitats cristianes del poble, a la vegada que presentar-li el projecte de la

*Plànol-projecte original de l'actual església neogòtica (s. XIX).
Al seu interior, la planta de l'església i rectoria del segle XVII, que va ser enrunada*

nova església que es pensava construir, indicant que ella correria amb la realització de l'obra, comentant-li també que si bien para llevar a cabo por completo el citado proyecto será indispensable el derribo de la actual iglesia y casa rectoral (s. XVIII), edificio circunscrito a la planta general del proyecto por las líneas amarillas que han de desaparecer, nada van a perder en ello el Rvd. Cura Párroco y sus feligreses, toda vez que en cambio de su actual vivienda o rectoría podrá desde luego aquél disponer de una casa inmediata, sobradamente capaz, de moderna construcción y de otras favorables condiciones, cuya adquisición o compra sólo depende ahora de la última palabra de V.I.E.; ya cuanto a los feligreses puede asegurarse que cuando haya de derribarse el templo actual (s. XVIII) podrán ya contar con la parte nueva edificada y cerrada en forma de cruz griega con muchísimo más espacio que la totalidad de aquél.

Amb data 26 de juliol del 1884 existeix un document amb unes medicions i dibuixos que s'adjunten de la casa que pretenia comprar la senyora Emília Carles-Tolrà per convertir-la en nova rectoria (actualment ho és), amb el següent text:

Havent demanat la medició de les cases de Francesc Vergés i Mirassó situades al carrer de l'Església senyalades de núm. 10 i núm. 12 (actualment 14-16), les quals es componen la una, del núm. 10, de baixos i primer pis, com indica la façana de dit carrer. La segona, de núm. 12, es compon de baixos, primer, segon i tercer pis o golfes amb terrat, i al seu costat hi ha una pallissa amb una cort pel cavall, que forma planta i primer pis, una figura irregular com està indicat.

Al costat d'aquestes cases, pati i jardí consta de 262 canes superficials de terreny i confronten a nord amb Ramon Piñot; a sol ixent amb Esteve Humet i amb el mateix Vergés; a migdia amb el carrer de l'Església; i a ponent amb Jacint Quer i Joaquim Voltà; i per que l'interessat en faci l'ús que li convingui, dono la present a Sant Esteve de Castellar, als vint-i-set dies del mes de juliol de mil vuit-cents vuitanta quatre. Signa Jaume Soler.

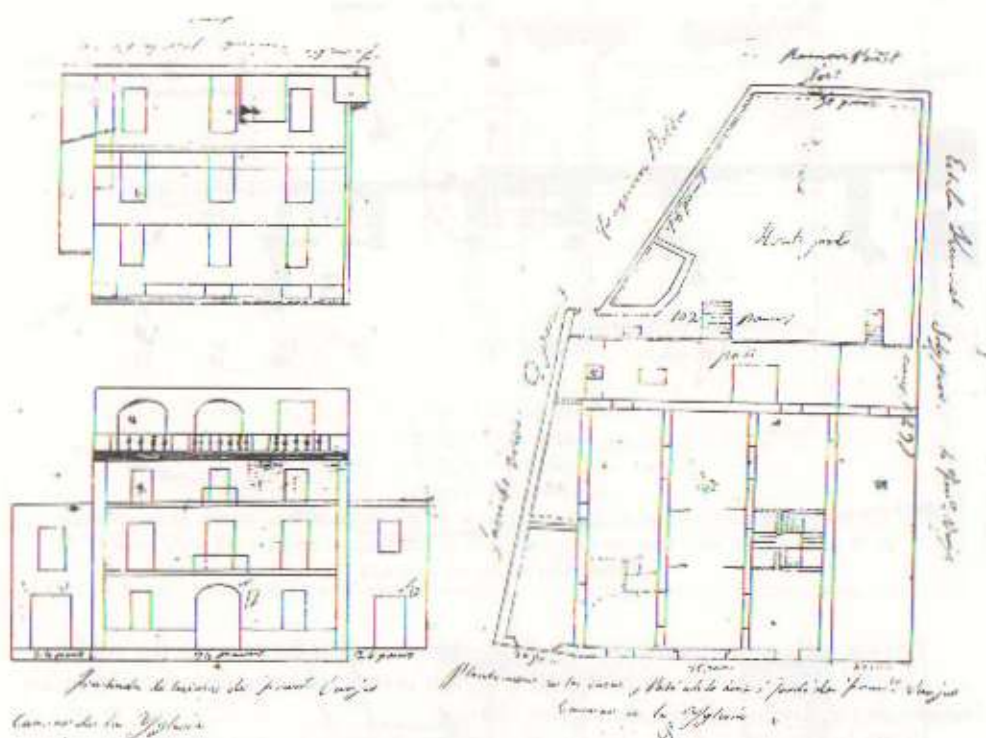
Amb data 20 d'agost del 1884, una carta de na Emília Carles-Tolrà dona al senyor bisbe les gràcies per haver concedit el permís per a la construcció de la nova església (l'actual), a la vegada que li exposa:

Antes de pedir su pastoral bendición, me permitirá que le diga que tan pronto como se haya con ésta su venia que se esperaba formalizado la escritura de compra de la casa que habrá de servir de rectoría, traslado a ella el Rvdo. Cura Párroco, derribada la actual casa rectoral (s. XVIII) y nivelado el terreno solar sobre el que ha de levantarse la primera parte de la iglesia nueva (s. XIX), procuraré dar oportunamente cuenta de ello al objeto de disponer lo que más convenga respecto a la colocación de la primera piedra.

El 31 d'agost del 1884 trobem una carta d'Emili Carles-Tolrà dirigida al Dr. Joaquim Pujol en què es llegeix:

Tengo el honor de dirigirle la presente por encargo de mi señora tía Emilia para

L'ESGLÉSIA DE SANT ISCLE

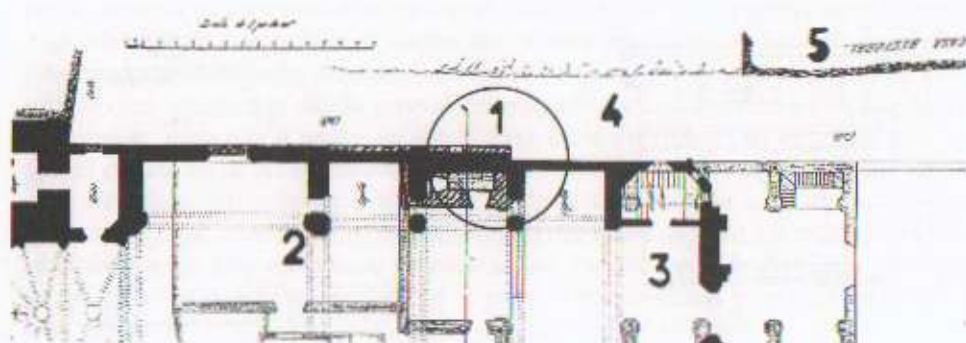
Plànol i medicions efectuades el 1884 de la casa de Francesc Vergès i Mirassó
al carrer de l'Església, 10-12 (actualment 14-16) que pretenia comprar na Emília Carles-Tolrà
per a destinar-la a rectoria. Actualment la número 16 ho és

decirle que habiendo visto el señor Portabella el expediente que se intenta presentar al Ayuntamiento de este pueblo, ha manifestado que a su parecer no había dificultad en la prolongación de la línea exterior actual del campanario y rectoría (s. xviii) hasta el frontis de la futura iglesia (s. xix) y además que si entrando en la vía pública un par de palmos se lograra que el portal de iglesia viniera frente a la calle también serían concedidos. No así lo de las aguas, pues dice que el Ayuntamiento no puede tomar respecto a ellas ningún acuerdo definitivo por tenerlas actualmente en pleito...

El 16 de setembre del 1884 na Emília Carles-Tolrà presenta la instància a l'Ajuntament amb les peticions que tot seguit s'exposen:

Primera. Prolongación de la línea exterior actual del campanario y rectoría (s. xviii) hasta el frontis de la futura iglesia (s. xix), cercenando de la vía pública la pequeña faja que resulta de la nueva alineación.

Segunda. Con el objeto de satisfacer la necesidad de agua para la construcción de la obra, se desea que el municipio conceda, del caudal de aguas que surte las fuentes públicas de la población, una pequeña cantidad como de una pluma...

1. Campanar del segle XVII
2. Rectoria del segle XVII
3. Església del segle XVIII
4. Carrer de l'Església

Detall del plànol-projecte original de l'actual església neogòtica en el qual es veu la no alineació de la paret lateral del carrer de l'Església amb el campanar i rectoria del segle XVII.

Actualment sí que va alineada

Tercera. Bajar la rasante de la calle lateral a la iglesia tanto como sea posible.

Cuarta. Arbitrar el más ventajoso y seguro desvío de las aguas pluviales y sobrantes de riego y uso de la calle de San Acisclo.

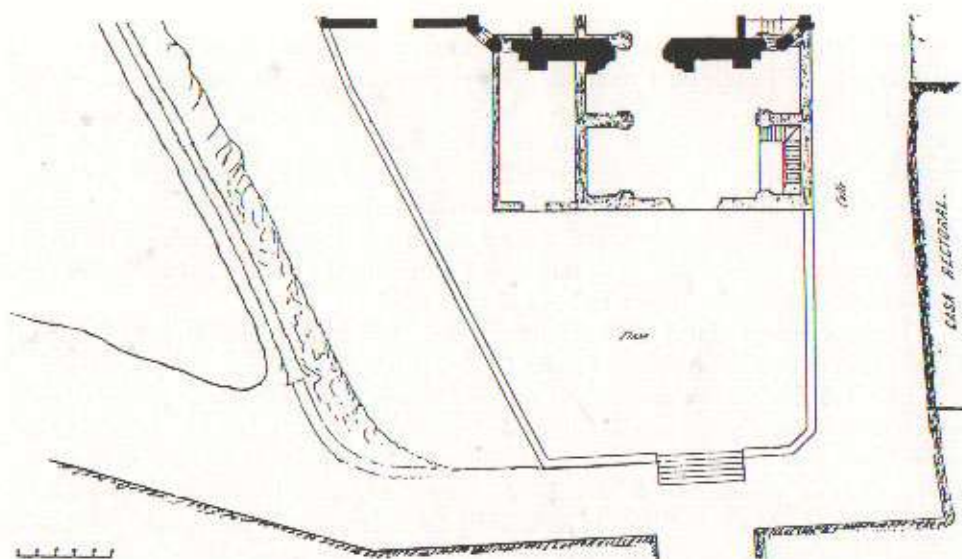
El 25 de setembre del mateix mes, en una carta del senyor Portabella al Dr. Joaquim Pujol li exposa, entre altres coses, que falta ja únicament la vinguda de l'arquitecte amb l'objectiu que sobre el terreny es resolgui la desviació de les aigües pluvials i de regadiu del carrer de Sant Iscle, així com el rebaix del nivell del carrer lateral a l'església, per, d'aquesta manera, formular definitivament l'acord que sobre aquests punts es sol·licita i començar quan més aviat millor aquesta obra.

El dia 30 de setembre del mateix mes rep na Emília Carles-Tolrà contestació oficial a les peticions de la seva instància, accedint l'Ajuntament a totes elles fent notar, però, les següents observacions en el punt tercer: que per rebaixar el carrer lateral de l'església pot fer-ho fins deixar en una cota ra-

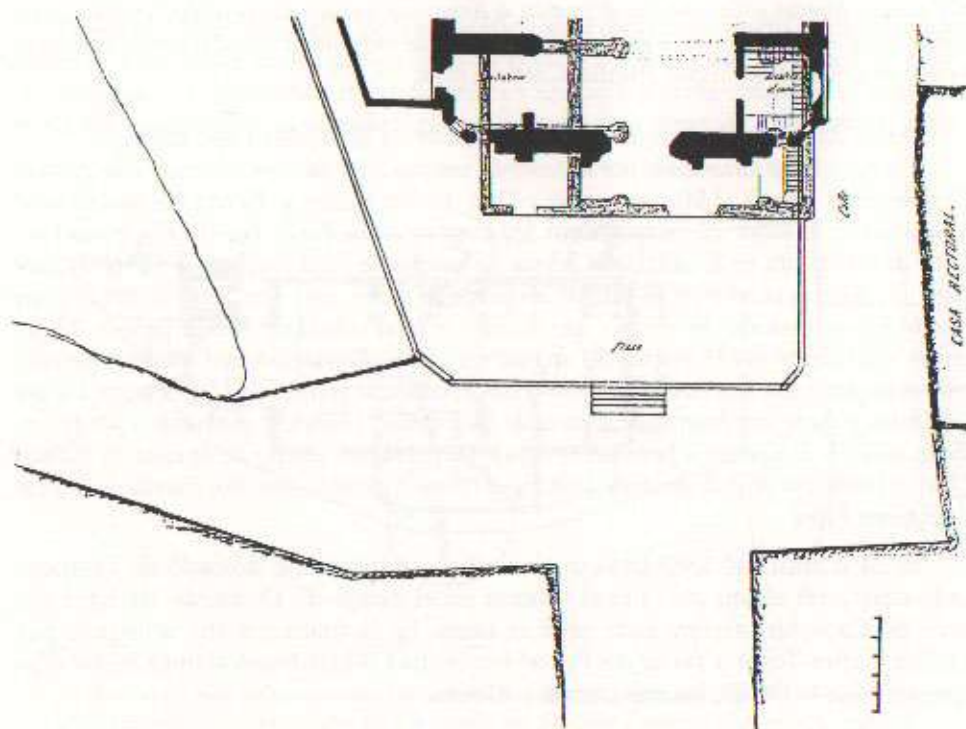

Carrer de Sant Iscle i de Santa Victòria, de Sant Esteve de Castellar. La Il·lustració Catalana, 1892

L'ESGLÉSIA DE SANT ISCLE

Detall de la part frontal de l'actual església neogòtica i zona veïna segons el plànol-projecte original

Detall de la part frontal de l'actual església neogòtica i zona veïna segons tal com es troba en l'actualitat

sant els extrems de la qual siguin els actuals d'un i altre punt del carrer en la part lateral de l'església i rectoria. I en el punt quart: que pel més avantatjós desviament de les aigües del carrer de Sant Iscle es construeixi una claveguera capaç en el punt denominat «hort de la rectoria» (s. XVIII) en direcció al de l'actual desguàs; i que, per a major embelliment de tota l'obra, s'eixampli per quant correspongui i abans de començar l'enderroc de l'actual església (s. XVIII) el carrer paral·lel a la façana principal d'aquesta, fins a donar-li la mínima de trenta pams quedant en llibertat de donar major amplada si l'encarregat de l'obra creu convenient per donar major bellesa al nou edifici.

Un document datat a 19 de febrer del 1885 indica que Jacinto Quer (a) Baixeras cedeix a la subscrita Emilia Carles el uso de su huerto que posee próximo a la iglesia de este pueblo, mediante la calle del mismo nombre, circuido por ésta, por la nueva casa rectoral y sus paredes antes de Francisco Vergés, y por los huertos de Joaquín Voltà y de Pablo Massaguer y Blando, para depósito de materiales de construcción y de agua, conducción de las mismas, apagar cal, hacer argamasa, picar piedra y para cuanto pueda ser útil para la edificación del nuevo templo parroquial; promete la infrascrita en compensación de aquel servicio que una vez terminada la nueva iglesia, limpiarle, arrancarle y replantarle dicho terreno cerrándolo por lo que mira a la expresada calle de la iglesia con una pared hasta la altura de cuatro palmos sobre la rasante del propio huerto o terreno en el puesto o línea que en aquella ocasión tendrá a bien designar el Ayuntamiento y dejando la abertura de entrada en el sitio donde más convenga al propietario. Signa Emilia Carles-Tolrà.

Amb data 20 de març del 1885, transcrivim la següent escriptura:

Con escritura autorizada por el suscrito notario a 31 de diciembre del año pasado, D. Francisco Vergés y Mirasó vendió a Dña. Emilia Carles y Tolrà toda aquella casa señalada con el núm. 12 (actualment 16) compuesta de bajos, boardilla y terrado delante de ésta y sita en la calle de la Iglesia del pueblo de Sant Esteban de Castellar, que tiene un pajar y cuadra en el lado de Poniente de dicha casa, con patio al detrás y un huerto a continuación del mismo, que ocupan la total cabida de 13.020 palmos 29 décimos equivalente a 491 metros 50 decímetros cuadrados, y linda a Oriente o derecha entrando, parte con una casa y patio de igual procedencia propios de D. Francisco Vergés y Mirasó y parte con huerto de la casa de D. Esteban Homet; a mediodía o frente con dicha calle de la iglesia; a poniente o izquierda parte con huerto de la casa de Jacinto Quer y parte con otro de Joaquín Voltà; y a cierzo o espalda con otro huerto de la casa de Ramón Piñot.

El 24 d'abril del 1885 trobem una altra escriptura de donació de l'esmentada casa amb el seu pati i hort situada en el carrer de l'Església, de Sant Esteve de Castellar, assenyalada amb el núm. 12 (actualment 16), atorgada per Emilia Carles-Tolrà a favor de l'excel·lentíssim i il·lustríssim senyor bisbe d'aquesta diòcesi Dr. D. Jaume Català i Albosa.

D'ella extreiem els següents fragments:

Con motivo de las obras que se están practicando para levantar la primera sección

L'ESGLÉSIA DE SANT ISCLE

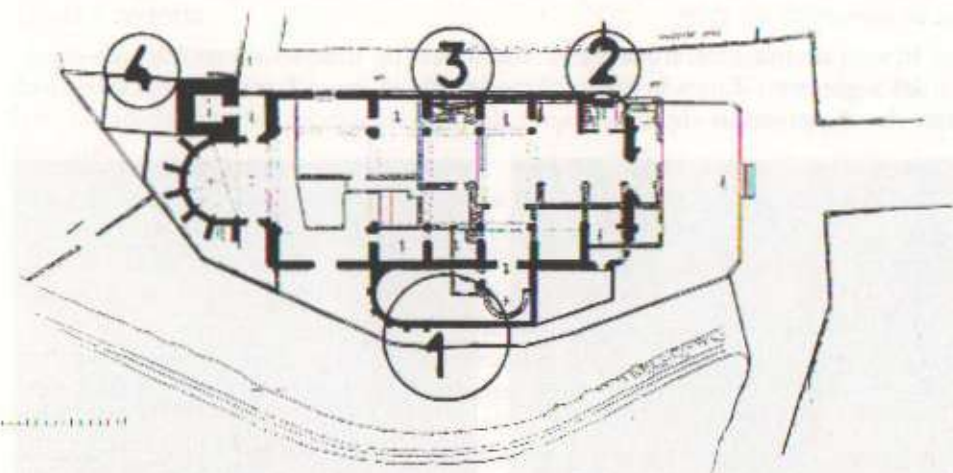
de la nueva iglesia parroquial (s. XIX) en el pueblo de Sant Esteban de Castellar, se hace preciso el derribo de la antigua casa rectoral (s. XVIII) que, adosada a la testera de la actual iglesia (s. XVIII), había venido sirviendo hasta febrero de este año de vivienda a los señores curas párrocos habidos en aquella población desde más de un siglo acá; y para que el que hoy lo es Rod. D. Domingo Riba y sus sucesores en el cargo tengan una habitación o morada digna de ellos y proporcionada a la importancia de aquella parroquia, la referida Sra. Dña. Emilia Carles-Tobrà... da y cede perpetuamente al Sr. Obispo toda aquella casa señalada con el núm. 12 (actualment 16) compuesta de bajos y dos pisos y buhardilla sita en la calle de la Iglesia... que según medición practicada por el arquitecto D. Emilio Sala Cortés el 8 de octubre del año pasado, se adjunta a un plano levantado por el mismo, un ejemplar a la matriz y otro a la copia (cap d'aquests dos plànols els hem pogut trobar), señalando cada una de las partes con una letra...

La descrita finca junto a la casa contigua de la misma calle de la iglesia señalada con el núm. 10 (actualment 14) y patio anexo a la propia casa perteneciente a D. Francisco Vergés y Mirasó que constituían una sola finca procedente del campo llamado de Sant Aciscle, se tiene por D. Matías Mir sucesor de D. Mariano Mir al censo en nuda percepció con derecho de fadiga y con prohibición de imponer otro...

Esta donación se hace bajo las siguientes condiciones:

Primera. Que la totalidad de la susodicha casa y del patio y huerto contiguo vayan sirviendo, como desde febrero último, para vivienda y uso particular del actual Sr. cura.

Segunda. Se exceptúan del pacto anterior los bajos y primer piso con el cobertizo anexo, los cuales quiere la donadora que se destinen para almacén o depósito de mue-

Plànol aproximat de la distribució actual de l'església neogòtica amb diferències respecte al plànol-projecte original, entre elles la capella del Santíssim, que no utilitzaren la mateixa de l'església del s. XVIII tal com es preveia, l'afegit d'una nova capella lateral quedant en 5 i no en 4, l'alineació amb la línia del campanar i rectoria del s. XVIII, i l'afegit de la sagristia darrera el campanar actual

bles y otros objetos de la antedicha iglesia o para los usos que más convengan a la misma; y que tan sólo en caso de no necesitarlos pueda el que fuere cura párroco hacer del local el uso que tenga conveniente...

Segueixen més clàusules.

En un altre document datat el 5 de novembre del 1885 trobem:

Arancel de los títulos de propiedad de una casa y un pajar y huerto contiguos sitos en la calle de la Iglesia nú. 12 (actualment 16) de San Esteban de Castellar perteneciente a Dña. Emilia Carles-Tolrà.

1. Establecimiento perpetuo otorgado por D. Mariano Mir y Ribas a favor de D. Esteban Vergés de un trozo de tierra sita en el termino de San Esteban de Castellar... autorizada por el notario... a los 3 de diciembre de 1833.

2. Cláusula de institución de heredero contenida en el testamento que D. Esteban Vergés y Giralt otorgó en poder del notario... en 30 de diciembre de 1867...

3. Venta de Francisco Vergés i Mirasó de la casa esmentada a Dña. Emilia Carles-Tolrà...

(L'esmentada casa, avui rectoria, té la data 1860 inscrita a la clau de volta de l'arc d'entrada, possible data de construcció.)

I ja de la visita pastoral efectuada el 30 d'abril del 1887, destaquem: ...nos dirigimos al templo antiguo parroquial (s. XVIII) que está emplazado detrás de la antigua iglesia y consta en el día de hoy del ábside, crucero, una capilla en cada uno de los lados de la nave central, los dos altares del crucero, el mayor, y la capilla del Sacramento con su altar todo completamente terminado... falta todavía construir la conclusión de la nave central, o sea cuatro capillas por cada lado, el baptisterio y la portalada del nuevo templo, todo lo cual ha de emplazarse en lo que actualmente es iglesia vieja (s. XVIII) que se reducirá a un solar.

El mes de maig del mateix any 1887 havia de tirar-se a terra l'antiga església del segle XVIII, doncs la part construïda de la nova havia estat ja oberta al culte des de principis de mes.

Gruats del 1892. En el de l'esquerra s'observa, a la part esquerra de la imatge, una construcció actualment inexistent, quedant ara el carrer de l'Església més ample alineat i centrat amb la façana del temple actual

ESGLÉSIA DEL SEGLE XVIII

En aquest segle a la població de Tolosa (segurament l'actual Castellar) s'hi vol construir una nova església (la del segle XVIII), per dues raons bàsiques: la parroquial del terme, Sant Esteve de Castellar o Castellar Vell, es troba a molta distància d'aquest nucli de població, i l'església o capella de Sant Iscle i de Santa Victòria existent en aquest lloc resulta insuficient pel creixement que experimenta.

L'any 1760 es va demanar permís al senyor bisbe per poder construir una nova església a Tolosa i aquest fou concedit el 1763, però no va ser fins el 1771 que, prèvia autorització i després de vèncer no poques dificultats sorgides sobre l'emplaçament que havia d'ocupar el nou temple (ja que no tothom era partidari del mateix lloc), es començaren les obres en el lloc on fins llavors existia una antiga capella dedicada als Sants Iscle i Victòria (probablement patrons de Tolosa).

El vicari general De Rico va concedir permís per a enderrocar l'obra vella (algú suposa Castellar Vell on en realitat s'hi va treure poc material, i en canvi podria haver estat la pròpia església de Sant Iscle) per aprofitar-ne materials per a la construcció de la nova església i rectoria del segle XVIII, imposant la condició que en la seva construcció es separés el màxim de la riera immediata.

El Dr. Vergés (1832-1874), autor del llibre *Història de Castellar*, comenta diversos aspectes sobre la construcció de l'església del segle XVIII:

— Creu que l'obra nova costà unes sis-centes lliures sense el campanar i tal volta ni la rectoria, això treballant i reunint materials el poble.

— Vicens Massaguer, serrador, fou qui cuidà de serrar tota la fusta per l'església i rectoria.

— El 1854 es va ampliar aquesta església del segle XVIII amb la capella del Santíssim, de la qual diu que el seu pare, Esteve Vergés i Giralt, fou dels qui més decididament hi treballà en obrir els fonaments, que hagueren de ser molt profunds...

Les obres acabaren el 1773 i amb la inauguració d'aquesta nova església i trasllat de la parroquial de Sant Esteve (Castellar Vell), es va abolir l'antic nom de Tolosa del poble o lloc on es va edificar, prenent des de llavors el de Sant Esteve de Castellar, que era el propi de la parròquia.

Amb tot, el Dr. Vergés ja preveia la poca cabuda d'aquesta nova església, malgrat l'ampliació del Santíssim, i pensava en la possible construcció d'una altra (que en realitat no va trigar pas massa anys a construir-se, l'actual neogòtica). Diu al respecte que *...amb el constant augment de població, en tot es pensa menys en una església capaç en un altre lloc podent després destinar-se la present (s. XVIII) a sucursal de la nova, podent dedicar-se als sants màrtirs Iscle i Victòria que sempre havien estat venerats a la Sagrera de les Fàbregues, després Tolosa i avui Castellar, i dels quals, sinó perquè se'n conserva un carrer amb el nom de sant Iscle ni memòria quasi en quedaria de que se'ls hagués donat culte allí en l'antiguitat.*

ESGLÉSIA DE SANT ISCLE I SANTA VICTÒRIA

La descripció que d'ella fa el Dr. Vergés (cal dir que ell ja no havia aconseguit veure-la directament) és la següent:

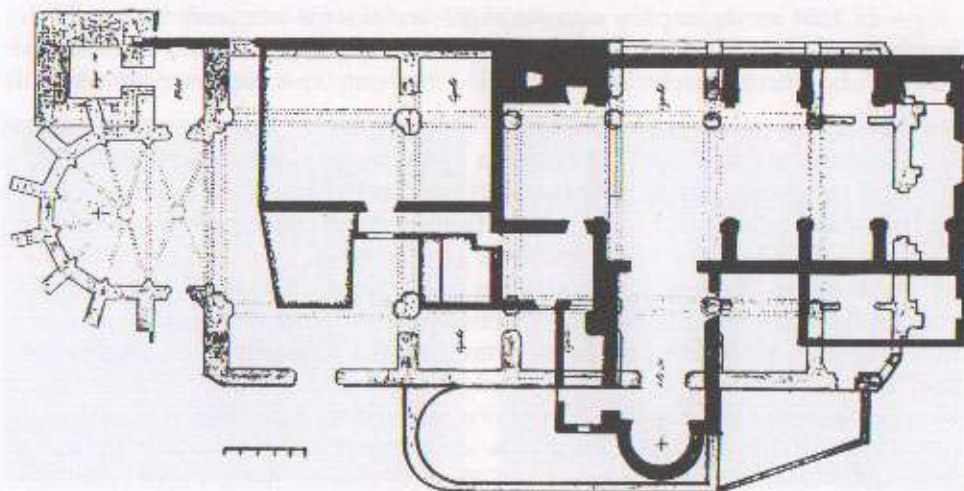
L'església de Sant Iscle i Santa Victòria també es remuntaria a molta antiguitat. Aquesta església de les Fàbregues o Fàbregas crec que seria de la mateixa forma, encara que de majors proporcions que la del Puig de la Creu i d'Ullastre.

Estava edificada on ara (1872) ho està la rectoria nova i tal volta la seva absis arribava al presbiteri de l'actual (s. XVIII). Part dels seus fonaments, o alguna resta, els havia vist encara en el pati de la rectoria (s. XVIII) i per tals els tenia el savi rector n'Anton Lamich.

Hi havia dues campanes segons dedueixo de la declaració del Rnd. Rector en Joan Pineda (rector al 1770) en el plet que sostenia amb l'amo del mas Santpere; crec que hi hauria almenys tres altars i que el major miraria a Orient com en totes les antigues. Així mateix la seva entrada seria per la part del carrer que prengué el seu nom. En ella s'hi trobaven establertes en el segle XVIII les confraries de Sant Roc i Sant Sebastià i em penso també la de Santa Magdalena, que es venerava especialment en el Puig de la Creu.

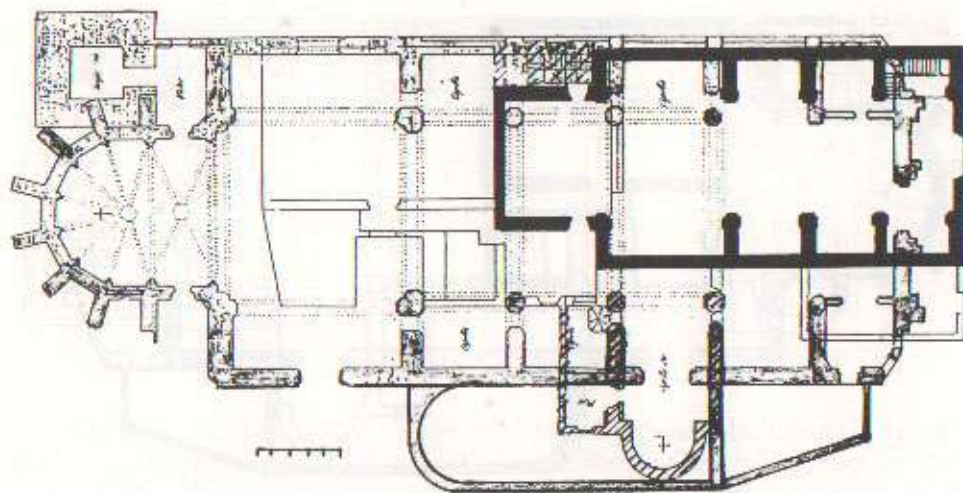
Sempre m'ha disgustat veure destruir un temple antic per edificar-ne un altre de nou. Si això no s'hagués fet per a la construcció de la nova església del segle XVIII, tal volta s'hauria pogut encarregar a un hàbil arquitecte que hagués fet el pla de manera a que l'església de Sant Iscle hagués pogut habilitar-se per capella reservada antiga i notable o per baptisteri de la nova (s. XVIII).

Però fins en les obres religioses modernes sembla veure-s'hi cert esperit de destrucció com és ben eloqüent el testimoni de la ruïna de l'antiquíssim temple parroquial de

En traç més negre, situació de l'església, rectoria i campanar del s. XVIII dins la planta de l'actual església neogòtica (segle XIX)

L'ESGLÉSIA DE SANT ISCLE

En traç més negre, forma original de l'església del segle XVIII dins de l'actual, sense la capella del Santíssim, afegida el 1854, ni el seu campanar

Sant Esteve, avui anomenat Castellar Vell, de manera que per edificar la nova del segle XVIII se'n destruïren dues d'antigues.

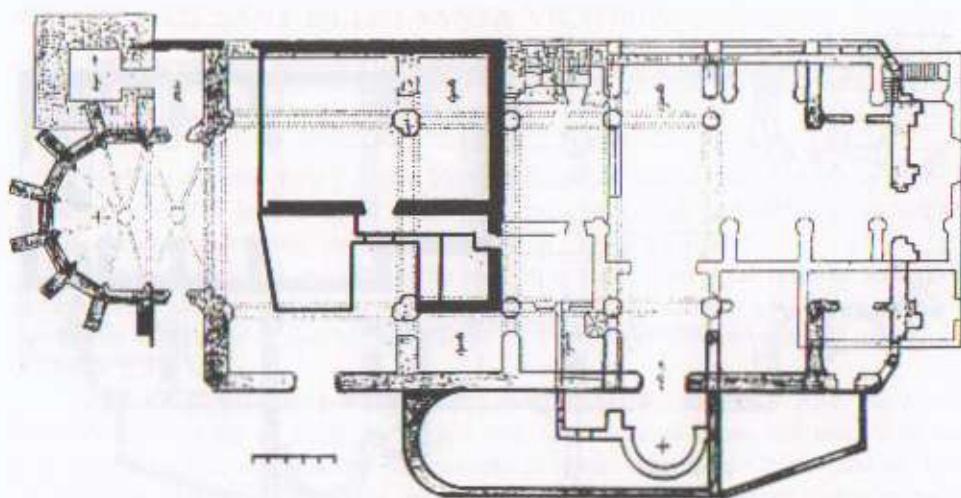
L'autor del *Speculum Officialatus*, en la visita pastoral de l'any 1736 diu sobre l'Església de Sant Iscle:

Té aquesta església de Sant Esteve de Castellar (Castellar Vell), una altra filial en el veïnat anomenat Tolosa, sota els títols dels Sants Iscle i Victòria, en la qual el rector de Sant Esteve de Castellar per fundació, ha de celebrar la missa tots els diumenges i festes, excepte alguns de més solemnes.

Amb totes aquestes dades, més l'ajuda del plànol-projecte de l'església neogòtica actual, que no concorda del tot amb la realitat, però a través del qual es veu (encara que sense massa rigor) la planta de l'església i rectoria del segle XVIII les quals van ser derruïdes al quedar dins de l'actual, podem treure tota una sèrie d'hipòtesis o, si més no, conjectures que evidentment no ens portaran a situar l'església de Sant Iscle i Santa Victòria en el seu lloc exacte ni en la seva forma ni dimensions justes, però potser sí que d'una manera bastant aproximada, comptant també amb la possibilitat d'error total, en el qual no esperem caure.

Així doncs, per aproximar-nos-hi, cal buscar situació, forma i tamany.

La hipòtesi que es presenta es basa en la suposició que l'antiga església de Sant Iscle i de Santa Victòria era una església romànica primitiva, o potser inclús pre-romànica situada sota l'antiga rectoria de l'església del segle XVIII, o possiblement aquesta rectoria mateixa era la pròpia església de sant Iscle i de santa Victòria, no sabem si només remodelada, o bé arranada i construïda de

En traç més negre, situació de la rectoria del segle XVII dins la planta de l'actual

nou a sobre. Actualment es trobaria dins l'actual església neogòtica entre el creuer i primera, màxim segona capella lateral des de l'eix longitudinal cap a la banda dreta entrant.

Anem a fer el seguiment de la descripció que en fa el Dr. Vergés.

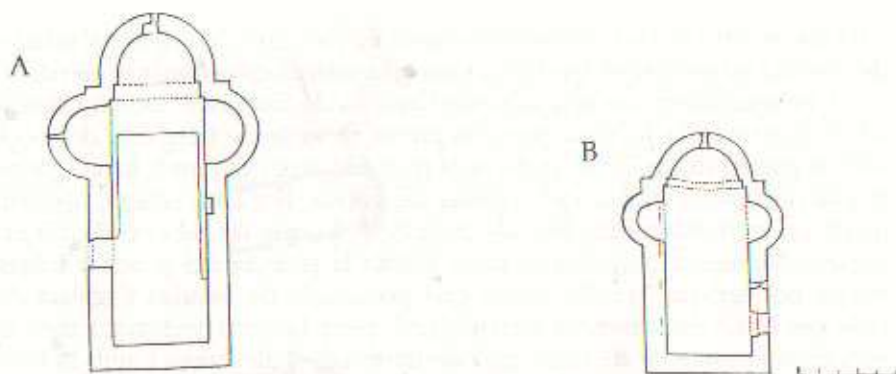
Comença dient-nos que es remuntaria a molta antiguitat.

Segons l'arqueòleg castellarenc Joan Manel Coll, potser inclús aquesta església de sant Iscle i de santa Victòria fou construïda sobre les restes d'una altra construcció anterior, possiblement d'època tardo-romana, que podria datar-se cap als segles IV-VI, ja que així sembla indicar-ho el fet d'haver trobat un marbre romà de Carrara del segle III dC. (el qual sembla el fris d'una possible construcció romana a Castellar) reaprofitat l'any 966 com a lauda sepulcral d'un monjo anomenat Ermomir.

El marbre no sembla pas provenir de Castellar Vell i sí sembla indicar la possible existència d'una vil·la romana molt a prop de l'església en la zona de la plaça Major, de la qual ja s'han trobat restes d'algunes parets. A més a més, es donen coincidències de casos semblants en altres poblacions.

El mateix Dr. Vergés comenta al respecte:

Tinc per versemblant que ja en temps dels romans i poc després de la fundació de l'antiquíssima ciutat d'Egara (Terrassa) alguna família s'aniria disseminant pel territori... i s'establiria allà on tingués per convenient. Així, edificant-se alguna caseta i molí vora el Ripoll, aniria coneixent-se el conjunt amb el nom de Fàbregues, nom que des de temps immemorial s'estengué al territori on està edificada actualment la població, que després fou coneguda pel lloc o Sagrera de les Fàbregues, després per Tolosa o Toloseta, últimament i assumint el nom de la parròquia per Sant Esteve de Castellar. Actualment assumint el del terme, per Castellar del Valles.

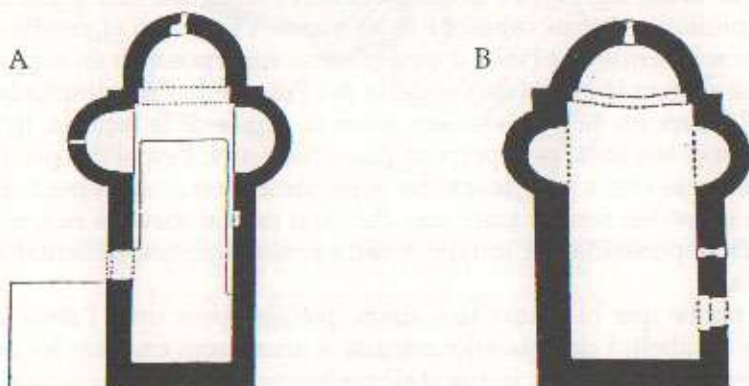

Plantes de les esglésies del Puig de la Creu (A) i d'Ullastre (B)

Continua dient-nos el Dr. Vergés que l'Església de Sant Iscle tenia la mateixa forma que la del Puig de la Creu i la d'Ullastre. Per tant, les dues presenten absis central i dos absidiols als costats, diferenciant-ho molt bé de les formes de les esglésies de Sant Esteve de Castellar Vell, Sant Feliu del Racó o les Arenes.

Per altra banda diu que era, però, de majors proporcions que les dues esmentades sense especificar quina de les dues. La diferència de tamany entre l'una i l'altra és considerable, essent molt més gran la del Puig de la Creu que la d'Ullastre.

A manca de més concreció, considerem que de les dues esglésies anteriors, la rectoria a l'hora de fer un engrandiment per poder donar un hipotètic tamany a l'Església de Sant Iscle, és precisament la més gran, és a dir, la del Puig de la Creu i per tant i teòricament suposem també que l'Església de Sant Iscle seria més gran que aquesta. El raonament seguit en aquest punt ha estat el d'ampliar mínimament la planta de l'església del Puig de la Creu fins un 6 % aproximadament i un 53 % la d'Ullastre, quedant les dues d'aquesta manera d'un tamany similar a la vegada que encaixen força bé amb aquestes mides sobre la planta de

Plantes de les esglésies del Puig de la Creu i d'Ullastre ampliades, aproximadament un 6 % i un 53 %

l'antiga rectoria (s. XVIII), possible Església de Sant Iscle, complint així la majoria de condicionants que el Dr. Vergés descriu sobre l'esmentada església.

Continua dient-nos que aquesta Església de Sant Iscle estava edificada on (el 1872) estava la rectoria nova. Aquesta rectoria de l'església del segle XVIII sabem perfectament on es trobava ja que està marcada amb línies grogues en el plànol-projecte de l'actual església neogòtica. Per tant, sabem, aproximadament, on es trobava l'Església de Sant Iscle. El que no sabem és com era. Pot ser que haguessin construït de nova planta la rectoria del s. XVIII a sobre, però també pot ser que aprofitessin el que poguessin de l'antiga Església de Sant Iscle per, amb una mínima remodelació, tenir la nova rectoria, i més si pensem amb l'escassetat de recursos i de materials d'aleshores i amb la feina que suposava demuir i tornar a construir. Podríem pensar que haguessin aprofitat alguna de les parets mestres, o part d'elles, haguessin demuït la volta i haguessin construït un sostre pla embigat per poder aixecar un pis al damunt. Com a mínim sabem pel Dr. Vergés que el serrador Vicenç Massaguer va serrar tota la fusta per l'església i la rectoria del segle XVIII, *la qual cosa demostra que d'obres se n'hi van fer*. Aquesta rectoria la podem veure en l'únic testimoni gràfic que en queda, que és un quadre pintat el 1892 per Lluís Mateu.

També ens diu que l'obra nova de l'església del s. XVIII va costar 600 lliures sense el campanar i tal volta ni la rectoria de la qual cosa podem pensar que ni el campanar no sabem per quin motiu (potser perquè estava ja construït), com tampoc la rectoria, estaven inclosos en aquest preu, possiblement per no tractar-se precisament d'obra nova sinó de reformes.

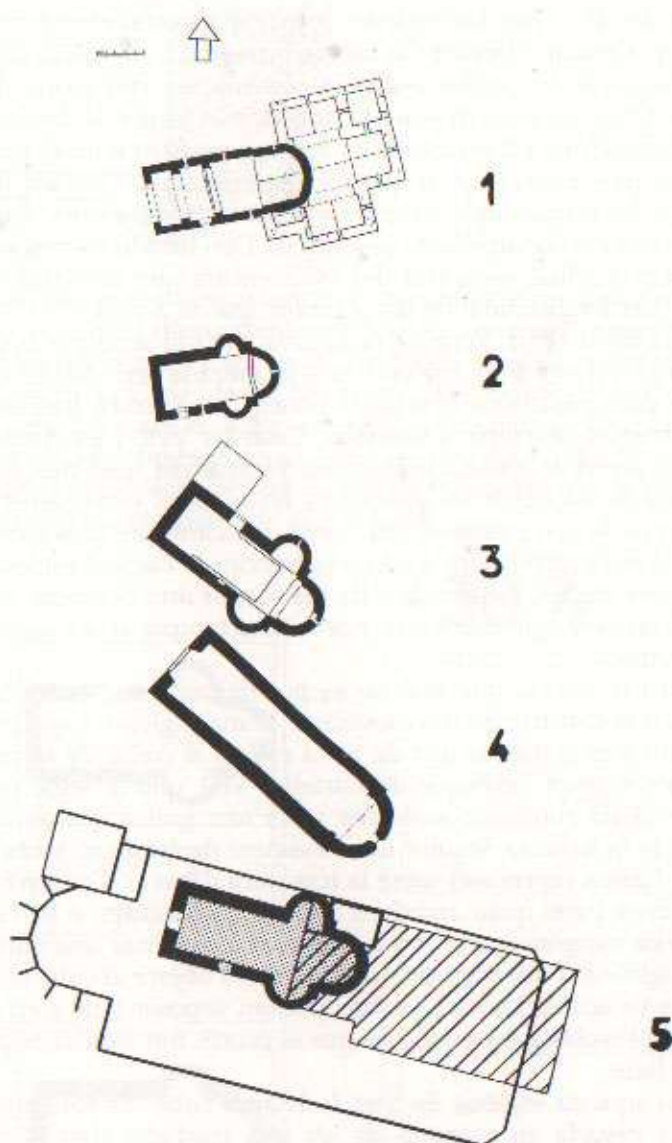
Però quan el Dr. Vergés diu «rectoria nova», no pot pas referir-se a l'actual ja que en aquell temps era un habitatge particular de la seva pròpia família. ¿Pot referir-se, per comparació, a la rectoria ja sense ús de Castellar Vell, o bé a l'anterior existència a la zona d'una altra construcció destinada a casa rectoral, malgrat que el rector del terme sembla que habitava a Castellar Vell?

Continua dient que tal volta l'absis de l'Església de Sant Iscle arribaria al presbiteri de la del segle XVIII. Primerament no ho assegura, i en segon lloc tampoc no especifica si l'absis coincidia en el mateix espai amb el presbiteri de la nova o tan sols arribava a l'inici d'aquest sense superposar-se en cap moment.

Tant si agafem la planta de l'església del Puig de la Creu ampliada un 6% com la d'Ullastre un 53% i les situem sobre la planta de la rectoria, trobem en les dues que el seu absis es superposa poc o molt amb l'espai del presbiteri de la nova del segle XVIII, a part de quedar perfectament encaixades per l'altra banda, ja que no poden recular gaire més del límit on s'acabava la rectoria, precisament per la presència del torrent o xaragai anteriorment esmentat que per allà pasava.

Creu també que hi hauria tres altars (possiblement un a l'absis central i un a cada absidiol), i que el major miraria a orient com en totes les antigues, punt aquest molt important ja que d'ell podem treure la conclusió que l'església de Sant Iscle estava orientada al revés de la que ho va estar al segle XVIII i també de l'actual.

L'ESGLÉSIA DE SANT ISCLE

Orientació i tamany a la mateixa escala d'algunes de les esglésies romàniques de Castellar:

1. Sant Esteve de Castellar (Castellar Vell), segle XI.

En traç fi, l'ampliació gòtica del segle XII-XIII-XV.

2. Sant Pere d'Ullastre, segle XI.

3. Santa Maria del Puig de la Creu, segle XII.

4. Santa Maria de les Arenes, segle XII.

5. En trama de punts, Sant Iscle i Santa Victòria?

En línia fina i trama de ratlla, l'església del segle XVIII i amb una línia solament l'església neogòtica actual

Tal com bé diu, totes les esglésies romàniques estaven orientades amb el presbiteri cap a orient o llevant i la façana principal o capçalera cap a occident o ponent. Si ens fixem en les esglésies romàniques del terme de Castellar, veurem que totes compleixen aquesta norma; així també la de Sant Iscle.

Aquesta normativa d'orientació es va anar perdent amb el temps i sobretot en època més moderna, en que les esglésies que s'havien de construir s'ajustaven a les formes dels terrenys o solars corresponents. Un exemple a Castellar el tenim en la capella de la Mare de Déu de Montserrat construïda el 1895. En canvi, l'actual neogòtica del 1892, encara que invertida, conserva la direcció de l'eix longitudinal de les anteriors que té a sota.

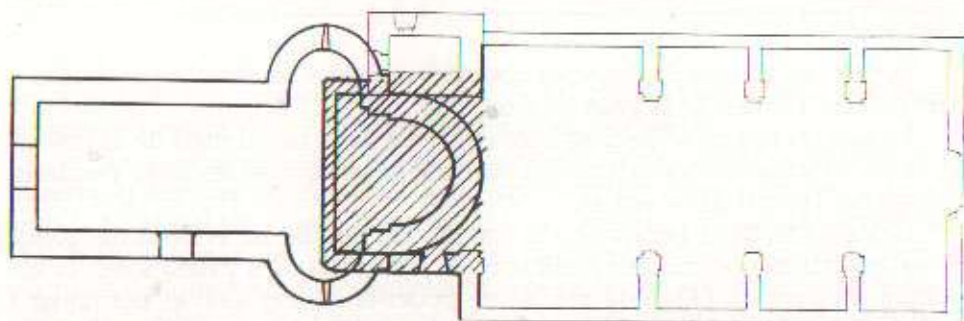
Continua dient el Dr. Vergés que la seva entrada seria per la part del carrer que prengué el seu nom. Per tant, la seva entrada seria també oposada a la de les altres dues posteriors, és a dir, a ponent, cosa també freqüent en les esglésies romàniques (exemple a Castellar, Castellar Vell, i les Arenes), malgrat estar aquesta possible entrada arran d'un xaragai pel qual descendien les aigües del camí de Sant Iscle tal com ho va fer notar el vicari general abans de la construcció de la nova església del s. XVIII, indicant que se separés el màxim possible de la riera immediata. En la construcció de l'actual església neogòtica (s. XIX) aquestes aigües, tal com ja s'ha mencionat anteriorment, es soterraren amb una claveguera que transcorre per sota el temple al ser aquest construït en part al damunt.

Si seguim la norma que mai no es pot deixar sense culte cap nucli de població per a la construcció o remodelació d'una església, i que en la majoria de casos quan s'en construïa una de nova es feia al costat de la vella o en un altre lloc; més seguint l'exemple de Castellar Vell, que al segle XII o XIII s'engrandeix l'església romànica amb una nova nau gòtica que es construeix a continuació de la mateixa seguint un moviment de traslació sobre l'eix longitudinal amb l'única repercussió sobre la romànica d'haver d'ensorrar l'absis per enllaçar les dues parts quan ambdues estaven construïdes; o bé l'exemple de l'actual església neogòtica, que es va començar a construir una part d'ella darrera la del segle XVIII i quan aquesta part ja estava oberta al culte es va enrunar l'anterior i es va acabar l'actual a sobre; podem suposar també en el cas de la construcció de l'església del segle XVIII que el procés fou similar respecte l'anterior de Sant Iscle.

Suposem aquesta església de Sant Iscle amb culte. Es construeix la nova, però aquesta vegada en comptes de ser una traslació com el cas de l'engrandiment de Castellar Vell, es produeix una inversió de tal manera que les dues esglésies (la de Sant Iscle i la del s. XVIII) queden enganxades, però invertides o capiculades, i posteriorment la vella de Sant Iscle passa a ser la rectoria de la nova.

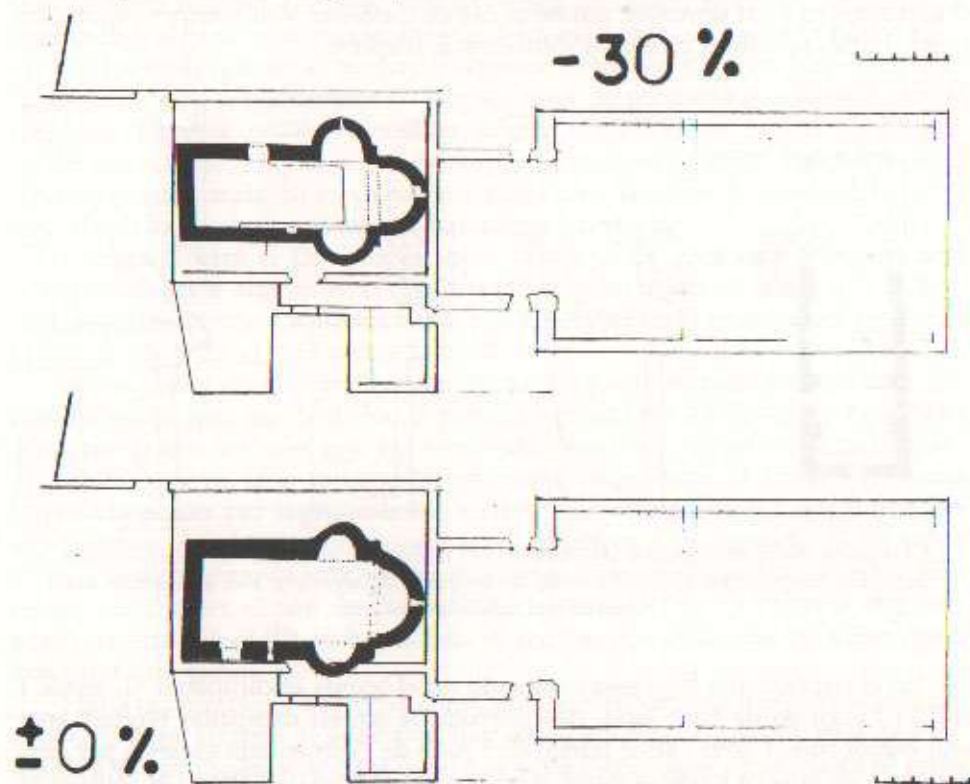
No obstant, com es produeix l'enllaç de les dues esglésies? Només per contacte, o bé per superposició dels dos presbiteris (vell i nou) tal com suposem, ocupant el mateix lloc. Si es donés aquest últim cas, de l'església antiga de Sant Iscle, a part d'altres possibles modificacions, només s'hauria hagut de derruir

L'ESGLÉSIA DE SANT ISCLE

l'absis semicircular i el seu espai tancar-lo de nou però quedant ja dins l'església nova (s. XVIII), i amb nova orientació, és a dir invertit. D'aquesta manera es compliria la premissa que l'Església de Sant Iscle seria de majors proporcions que la del Puig de la Creu i la d'Ullastre, tal com indica el Dr. Vergés.

Si es donés l'altre cas, és a dir que els dos presbiteris capiculats no es superposessin sinó que només es toquessin, no es compliria aquesta premissa, ja que resultaria que l'Església de Sant Iscle seria més petita que la del Puig de la Creu i aproximadament igual que la d'Ullastre.

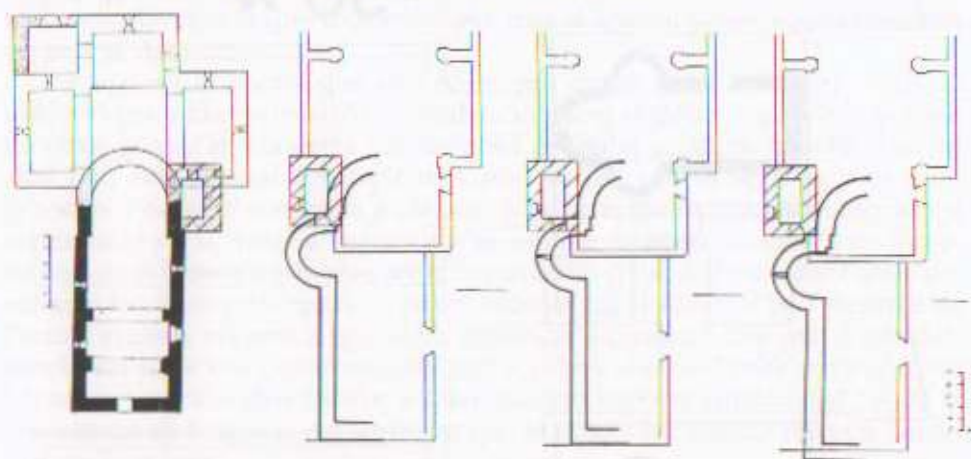
Plantes de les esglésies del Puig de la Creu, reduïda un 30 % i la d'Ullastre a tamany real dins la rectoria del segle XVIII. Els dos presbiteris es toquen

És més, les formes de l'església nova del segle XVIII semblen engendrades a partir de les formes de la vella de Sant Iscle.

La nau central de la de Sant Iscle engendraria la nau central de la nova, i les línies exteriors dels dos absidiols laterals engendrarien les dues rengleres de capelles laterals de la nova.

Una part fosca és per què en la construcció de l'actual església neogòtica (s. XIX) es demanà permís per edificar bona part d'ella (dos pams) sobre la via pública o carrer de l'Església per tal de poder-la alinear amb el campanar i rectoria de l'antiga església del segle XVIII, la qual no hi anava alineada, com tampoc l'actual església neogòtica en el plànol-projecte original però ja sí en la realitat. Sembla com si aquesta línia de la rectoria i campanar fos molt important.

¿Podem pensar que el campanar de l'església del segle XVIII podia haver estat una remodelació o ampliació d'un antic campanar de l'Església de Sant Iscle? La seva forma i mides són molt similars a les del campanar de Castellar Vell. A més a més, si col·loquem la suposada planta de l'Església de Sant Iscle en el lloc on creiem que anava, encaixa amb aquest campanar correctament i d'una manera molt semblant també al cas de Castellar Vell, sempre hipotèticament, i amb possibles diferents solucions al respecte.

A l'esquerra, enllaç del campanar de Castellar Vell amb la nau romànica i la posterior gòtica. Segueixen tres possibles solucions d'enllaç del campanar del segle XVIII amb la suposada nau romànica de l'església de Sant Iscle

En el supòsit que haguessin coincidit en el temps el campanar (1, gràfic I A-B), i l'Església de Sant Iscle, desconeixem si aquest campanar hagués anat unit exteriorment amb l'absis lateral (2, I A-B) de l'esmentada església per perllongació de la seva mateixa paret, o bé si entre el rom de l'absis i el campanar hagués existit un espai (3, I A) o hagués adoptat la solució (3 I B). De les tres obertures que té aquest campanar, observem, per la seva forma, que dues d'e-

lles són semblants, donant una al carrer de l'Església i l'altra ho hagués pogut fer hipotèticament dins l'absis lateral d'aquesta església?

Si, per contra, aquest campanar (1, gràfic II A-B) s'hagués construït en la mateixa època que l'església del segle XVIII, sorprèn veure com no va alineat amb la paret del presbiteri d'aquesta (2 II A) quedant un queixal o espai buit (3 II A-B) en aquest lloc, buit però alhora tancat per la perllongació de la pròpia paret del campanar que continua amb el seu gruix gruixut fins que enllaça amb la paret lateral de la nova rectoria (s. XVIII) de menor gruixària (4 II B).

Soprèn veure també com en aquest espai buit i tancat hi dona una de les dues obertures abans esmentades sense saber amb quina finalitat.

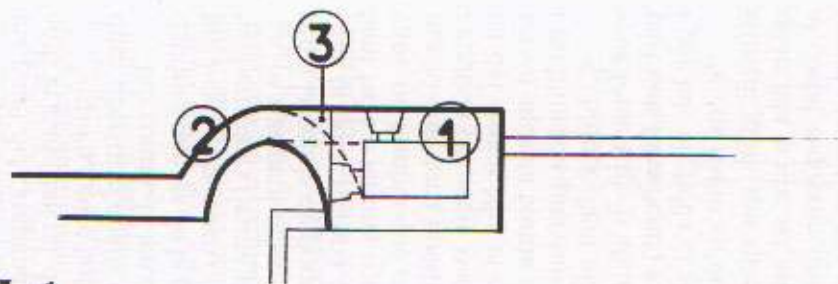
Per contra, la tercera obertura d'aquest campanar (5 II B) té iguals característiques que les de la resta de l'església del segle XVIII (6 II B) i dona dins del seu presbiteri. Si pensem que el campanar ja existia, ¿podem pensar també que aquesta obertura es deuria produir al construir aquesta nova església al segle XVIII?

Si realment aquest campanar va ser reaprofitat, deuria marcar l'alineació cap a la banda de ponent en terreny de propietat ja eclesiàstica on s'hi va construir la nova rectoria del segle XVIII en el lloc on deuria haver-hi l'Església de Sant Iscle o alguna construcció annexa a aquesta; però no cap a la part de llevant, on sembla que en el terreny d'aquesta banda no hi havia hagut cap edificació anterior i possiblement no hagués estat de propietat eclesiàstica, ja que l'església del segle XVIII es va edificar, segons el Dr. Vergés, en terreny propietat del senyor Mir, el qual no va escatimar l'ajuda i el va cedir. Precisament va ser en aquesta banda on es va edificar tota l'obra nova de l'església del s. XVIII; i no alineada precisament amb el campanar i rectoria.

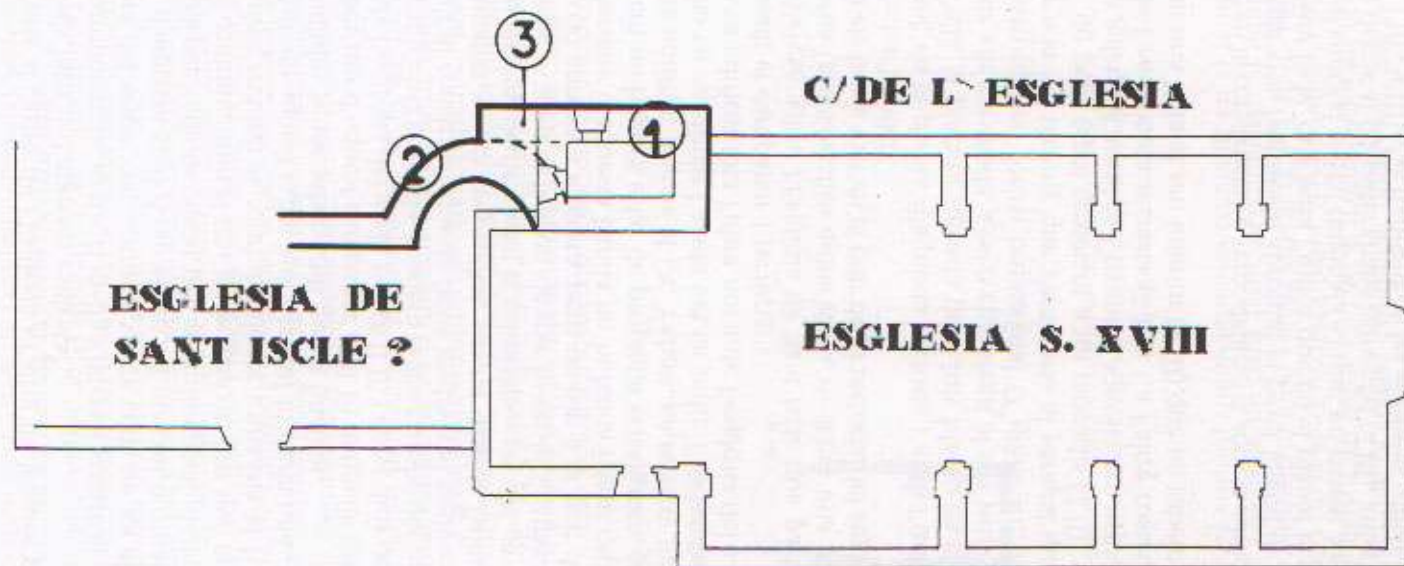
Continua dient el Dr. Vergés sobre l'Església de Sant Iscle que part dels seus fonaments o alguna resta (no especifica quina resta, ni si era una resta o part dels fonaments) encara els havia vist en el pati de la rectoria del segle XVIII i per tals els tenia el savi rector Lamich.

Si ens fixem en el plànol, en la planta d'aquesta rectoria i amb l'únic document gràfic que queda d'ella, la pintura signada per Lluís Mateu en el 1892 quan feia ja uns set anys que era enrunada, observem, afegit al cos principal i al costat esquerre, una construcció en forma trapezoidal (7 gràfic III), forma imposada potser per seguir a la del terreny que s'ajuntaria al xaragai que per allà passava. A continuació un petit espai semblant a un passadís (2 III) sobre el qual sembla situar-hi una galeria d'arcades. Davant d'aquesta, un espai lliure que sembla ser el pati de l'esmentada rectoria (3 III); i a l'altre costat, una petita construcció (8 III) amb una línia al seu interior (9 III) que no sabem amb exactitud què indica.

Hi ha la possibilitat que en la construcció o remodelació d'aquest edifici per convertir-lo en rectoria al segle XVIII, haguessin aprofitat la paret lateral de migdia de l'antiga Església de Sant Iscle, que seria l'única que en el plànol té gruix (1 III), aprofitant també el seu suposat portal original (A) que, en passar a ser de la nova rectoria, va passar a donar al passadís abans esmentat (2 III), anterior al suposat pati i hort rectoral (3 III - 4 III), cas freqüent en les esglésies romàniques

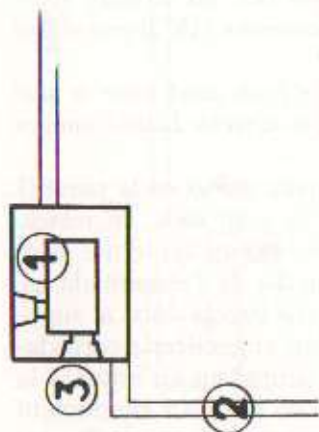

GRAFIC I A

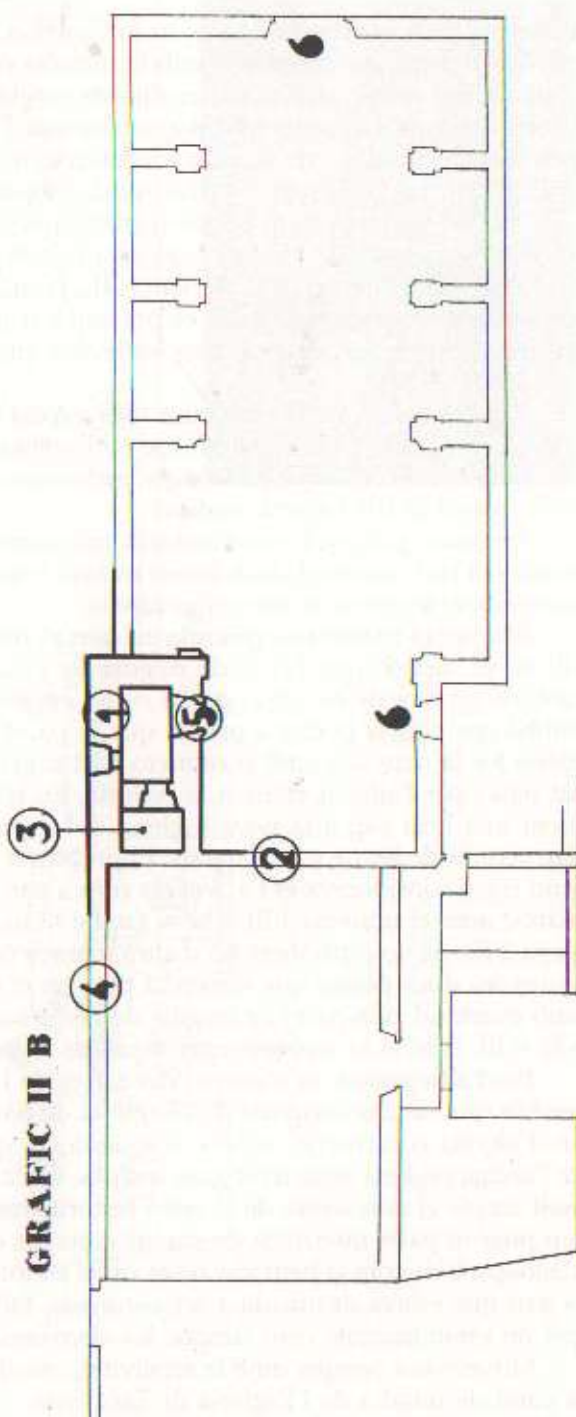

GRAFIC I B

GRAFIC II A

GRAFIC II B

de tenir portal a la banda de migdia (a Castellar, Castellar Vell i Ullastre). En tal supòsit trobem que treballant amb la mateixa escala que en les altres esglésies romàniques del terme, resulta ser aquesta paret (1 III) una mica estreta de gruix. Observem també que el portal abans esmentat d'aquesta paret (a) té segurament per remodelació les mateixes característiques que els de l'església del segle XVIII (5 III) i que una de les tres obertures del campanar (5 III).

Ara bé, també podem pensar (contràriament al que acabem d'exposar) que la paret de migdia de l'antiga Església de Sant Iscle no fos la paret que com a tal l'hem suposat en el cas anterior (1 III), perquè si el rector Lamich havia vist els fonaments en el pati (3 III), es pot suposar que la paret original de l'Església de Sant Iscle deuria anar més endavant que l'anterior, que no dóna al suposat pati (3 III).

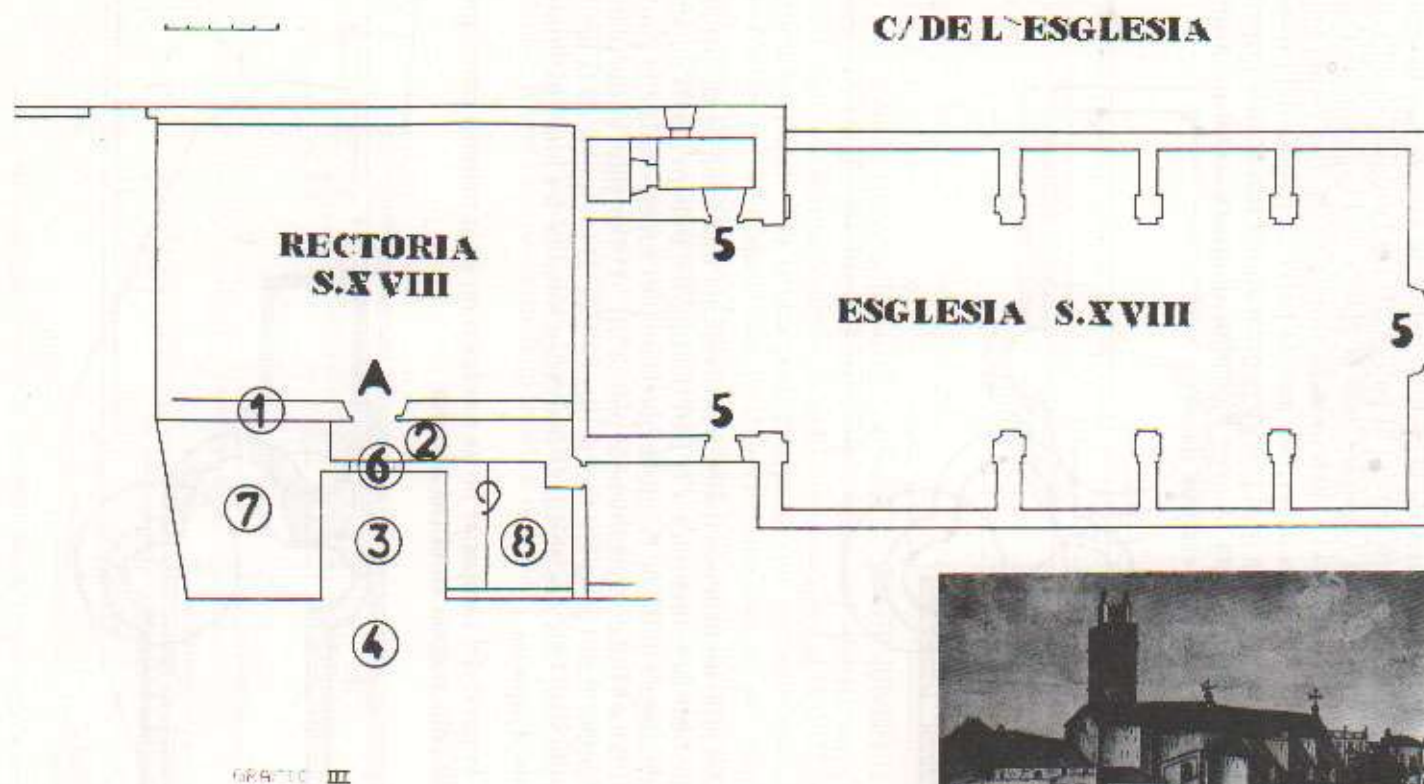
Aquest punt queda una mica més explicat encara que no aclarit del tot quan el propi Dr. Vergés, referint-se a l'Església de Sant Iscle en un altre apartat del seu llibre, diu que *en sa major part estava edificada on ara (1872) està el pati de la rectoria (3 III) i aquesta mateixa*.

En aquest pati, en la meua infància, vaig veure una resta de paret sobre la qual estava «en part» assentada la de la casa rectoral i oïa assegurar al rector Lamich que era una resta de les parets de tan antiga capella.

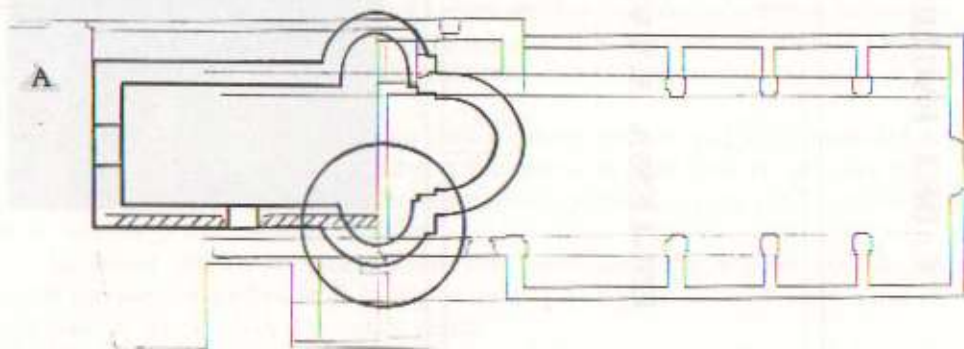
D'aquesta manera s'explicaria en part el menor gruix trobat en la paret (1 III) en el supòsit que fos la de migdia de l'Església de Sant Iscle, en relació amb els gruixos de les altres parets de les esglésies romàniques del terme, però també ens podria portar a pensar que la paret de migdia de l'esmentada església fos la marcada amb el número 6 III ja que per una banda dóna al suposat pati i per l'altra pertany a la rectoria. En tal supòsit engendraria correctament una línia cap a la nova església del segle XVIII delimitant en aquesta la nau central de les capelles laterals. El problema radica en no saber exactament quin espai considerava el Dr. Vergés com a pati de la rectoria, si només l'espai marcat amb el número 3 III o bé si també hi incloïa l'espai marcat amb el número 2 III. Al no especificar-ho d'altra manera (sota les arcades, en el passadís, entres les dues portes que donen al pati, en el cobert...), es fa difícil discernir amb exactitud si la paret de migdia de l'església de Sant Iscle era la número 1 o la 6 III, o bé si es trobava entre aquestes dues.

Per l'altre costat, és a dir pel del carrer de l'església, la paret que hi dóna, sembla que no fos l'original de l'Església de Sant Iscle (tot hi que podria ser-ho d'alguna construcció annexe a aquesta), ja que sinó l'amplada de la volta de l'antiga església seria molt gran quasibé única al Vallès, així com també seria molt ample el nou sostre de la nova rectoria, més quan en el plànol no es veu cap pilar ni paret intermitja de suport entre les dues laterals, tot hi que aquest plànol-projecte com ja hem vist no es troba en total exactitud, més encara aquesta part que estava destinada a ser enrunada, faltant-li molts gruixos de parets que no estan marcats com tampoc les obertures, ni la distribució interior.

Movent-nos sempre amb la relativitat, escollim, tres possibles posicions de la paret de migdia de l'Església de Sant Iscle:

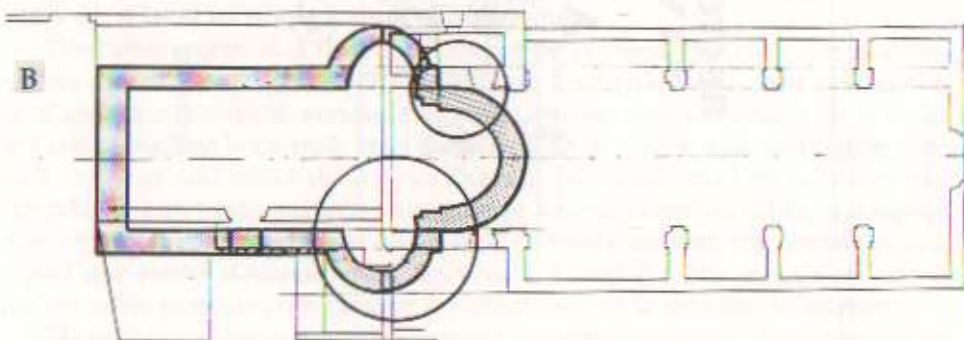

A) Considerem que la paret de la rectoria del segle XVIII (la que té gruix en el plànol 1 III) i no dóna directament al pati (3 III) fos l'original de l'Església de Sant Iscle. En tal supòsit i operant amb la planta de l'Església del Puig de la Creu o d'Ullastre amb la seva corresponent ampliació tal com venim fent, resulta que part de l'absis no es superposa amb la paret de migdia del presbiteri de l'església del segle XVIII, la qual precisament en aquest tros és més gruixuda que en la resta de la planta. A més l'absidiol d'aquest costat no acaba d'alinear ben bé el lateral de l'església del segle XVIII.

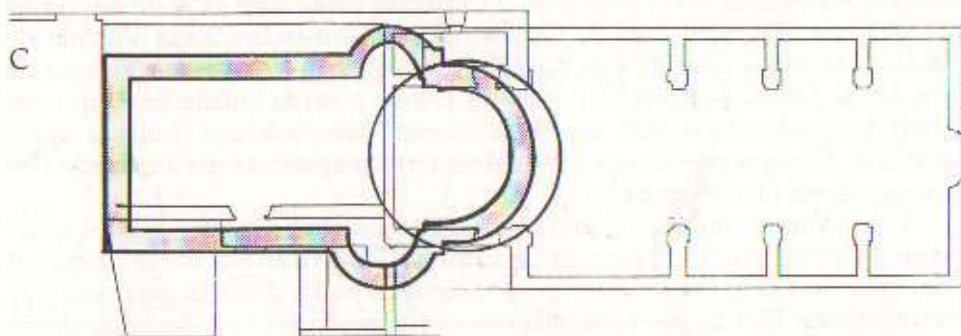
B) Actuant amb les mateixes dades, però avançant tota la suposada planta de l'Església de Sant Iscle una mica a la part del migdia, trobem que la superposada paret de migdia (6-III) de l'església queda en part superposada a la paret de la rectoria i dóna també directament al pati (3 III). ¿Potser sigui el cas plantejat pel Dr. Vergés? Així l'absis encaixaria més bé amb el presbiteri de la nova església del segle XVIII, i els dos absidiols marcarien força bé les línies exteriors dels dos costats d'aquesta.

En canvi, la paret del campanar no es recolza o no és la mateixa paret que la de l'absis tal com succeïa en el cas anterior.

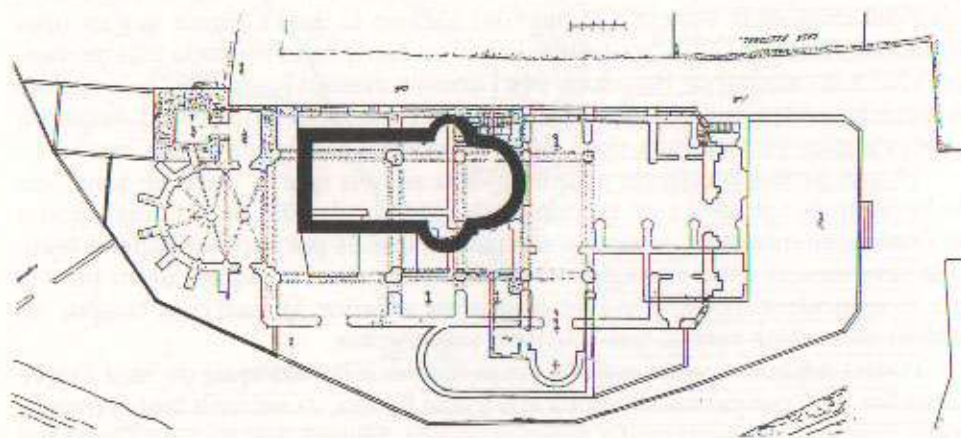

L'ESGLÉSIA DE SANT ISCLE

C) Hi cabria la possibilitat de retocar una mica les suposades plantes en les que treballem, i fer superposar la paret semicircular de l'absis sobre la paret del campanar per una banda i sobre la del presbiteri de la nova església (s. XVIII) l'altre. La resta varia poc.

La solució correcta, a part de no saber-la, podem suposar-la en una lleugera variació de totes tres; al cap i a la fi hem estat operant sempre mimèticament amb una forma concreta, la del Puig de la Creu o la d'Ullastre amb una simple ampliació. Per contra podem suposar que petites variacions en aquestes formes per tal d'ajustar-les als condicionants marcats pel propi Dr. Vergés en la seva descripció de l'Església de Sant Iscle, o als que nosaltres suposadament establím, no variaran excessivament la situació, la forma o el tamany de la suposada església, la qual, amb tot el que s'ha exposat, ens aventurem a situar-la aproximadament en aquest lloc, amb similar forma, i amb equivalent tamany sempre hipotèticament i amb la possibilitat, cal remarcar-ho, d'encert o equivocació total o parcial. Probablement es podria sortir de dubtes amb l'execució d'una recerca arqueològica sobre el tema.

Situació aproximada de l'Església de Sant Iscle dins de l'actual església neogòtica

Més dades sobre l'Església de Sant Iscle i els orígens de Castellar poden ser que la pràctica totalitat d'esglésies dedicades a aquest sant daten del segle x, màxim del xi, moltes d'elles edificades sobre restes d'anteriors esglésies visigòtiques: Sant Iscle i Santa Victòria de Vidreres (923), Sant Iscle i Santa Victòria de Montserrat (933), Sant Iscle d'Empordà (989), Sant Iscle de les Feixes (Cerdanyola 995), Sant Iscle de Colltort (1020), Sant Iscle i Santa Victòria de Casallobeta (1044), Sant Iscle de Balsareny (1046), Sant Iscle i Santa Victòria de la Salut de Sabadell (1069), Sant Iscle de Tolosa, a Santa Eulàlia de Riuprimer (1104) desapareguda el 1687, Sant Iscle i Santa Victòria de can Guilla, a Llerona (1292), d'origen pre-romànic, la qual no torna a aparèixer documentada fins al segle xvi en una visita pastoral.

El Dr. Vergés diu que els sants Iscle i Victòria eren dos sants que es veneraven a Còrdova, i de fet l'emirat de Còrdova va arribar fins al riu Llobregat l'any 848. Sant Iscle i santa Victòria es veneraven junts, doncs es suposava que eren germans. Part de les seves relíquies es conserven en el monestir de Breda on foren donades el 1263 per Ramon de Cabrera procedents de Sant Iscle i Victòria de Vidreres, on devien haver estat dutes pels vescomtes de Girona al 1010 amb motiu d'una expedició catalana a Còrdova.

De fet el 858, el bisbe Ataülf junt amb el comte Sunifred ja van a Còrdova; per tant, la relació amb aquest emirat i amb aquests dos màrtirs és llunyana.

Sobre els dos sants trobem en el *Llibre de visites pastorals* (1851-1892), amb data 20 d'octubre del 1851, que *siendo chocante la imperfección de la imágenes de San Acisclo y Victoria, por de pronto y hasta que se proporcionen otras mejores... se disimularán*. ¿Possiblement en aquell temps es conservessin els dos sants que per la imperfecció que es comenta podria tractar-se de dues talles romàniques?

Restava encara molt per esbrinar sobre l'Església de Sant Iscle, sobretot és el fet que no es trobi referenciada abans del 1636.

En un treball d'investigació portat a terme per la impremta de Ribera impressor en el quadern número 15 de la «Biblioteca para el Hogar» publicat el juliol del 1953, es fa esment a la data del 1323 en la qual s'afirma que en unes donacions fetes per Dolça? a Guillem Ferre? en escriptura revelada a 24 de març del 1323 a la catedral de Barcelona per l'arxiver mossèn Josep Mas, la testadora fa donacions a la Capella de Sant Salvador, a l'Església de Sant Feliu d'Arrahona i a les capelles de Sant Julià, Sant Iscle, Togores i Santa Maria de la Creu.

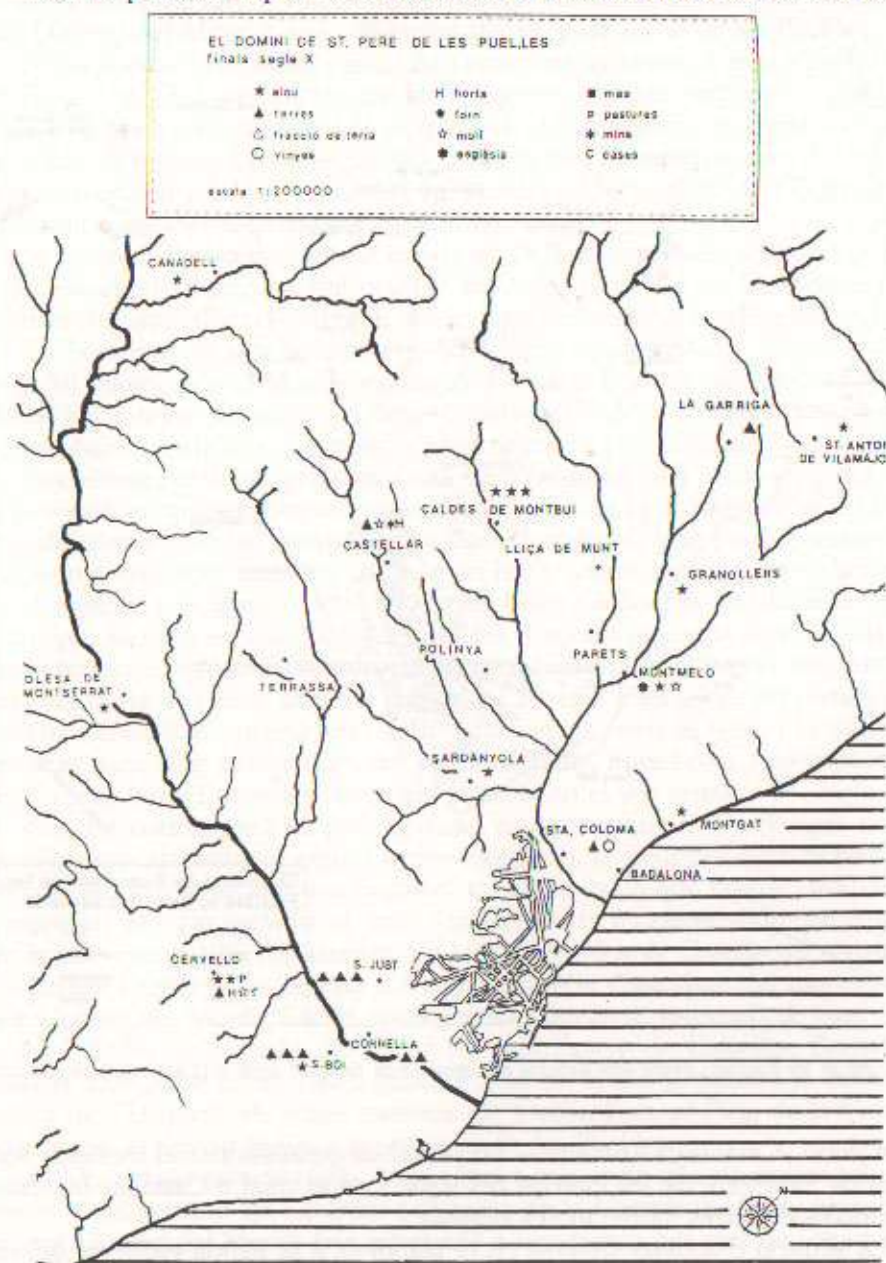
El més probable referent a aquesta data sembla que es tracti de Sant Iscle de la Salut de Sabadell i no pas de Castellar. No obstant, en un altre apartat de l'article, es manifesta sense cap raonament que es pot suposar gairebé segura la seva erecció entre els segles x i xi. El nostre criteri en aquest últim punt sí que és coincident, potser fins i tot podria ser anterior, la qual cosa tampoc no podem demostrar però sí que intentem argumentar.

Podria ser que aquesta església no pertanyés a la Parròquia de Sant Esteve (Castellar Vell) perquè fos anterior a ella (quan ho fou, va ser molt tardanament); podia també haver pertangut a algun monestir diferent dels de Sant Cugat del Vallès o Sant Llorenç del Munt tal com ho va fer la parroquial. No és estrany

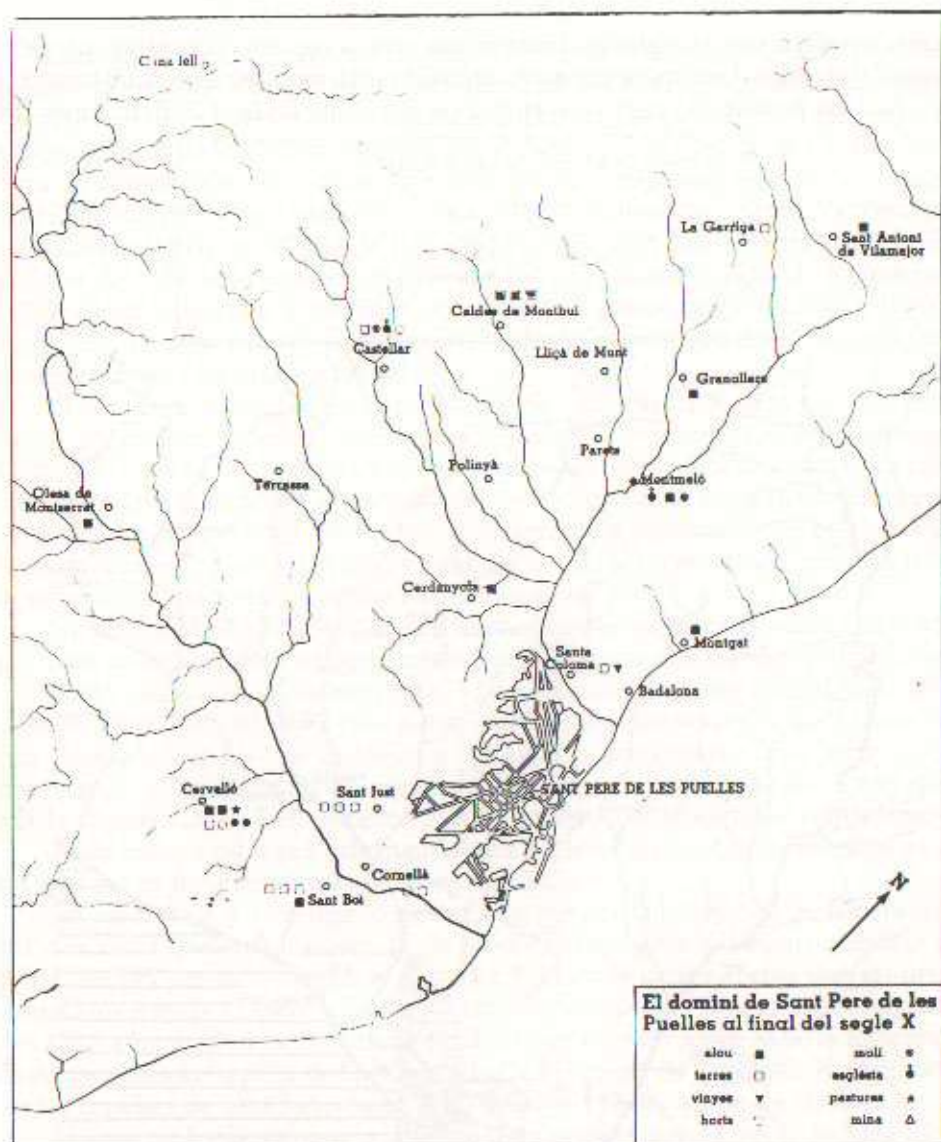
L'ESGLÉSIA DE SANT ISCLE

trobar masos, terres, o esglésies dintre d'una zona o comarca concreta i que pertanyin al domini d'un monestir molt allunyat o diferent del seu enclavament.

Així ho pensàrem quan vam trobar en el volum dedicat al Barcelonès de

El domini de Sant Pere de les Puel·les (finals segle x), Montserrat Cabré

Sant Pere de les Puelles. Mapa dels dominis del monestir al final del segle x (Catalunya Romànica)

la col·lecció «Catalunya Romànica» un plànol de possessions del monestir barceloní de Sant Pere de les Puelles del segle x en el qual a Castellar hi situen els símbols de terres, horts, molí i església.

La situació d'aquests símbols en el plànol és a la banda esquerra del riu Ripoll en sentit descendent prop del torrent de Canyelles, fet que ens portà a

pensar que ja teníem situada l'Església de Sant Iscle, doncs Sant Esteve de Castellar Vell ho és a la dreta, a part de ser cronològicament posterior al segle x, no sent parroquial fins al 1052, i de pertinença als monestirs de Sant Cugat, de Sant Llorenç del Munt, i a la comunitat del Pi, però no al de les Puel·les.

No obstant, en consultar l'arxiu de l'esmentat monestir el qual a part d'haver passat per diverses exclaustacions, guerres, cremes, saqueigs, i per tant haver sofert pèrdues valuoses i importants de documentació (malgrat això conserva encara més de 2.000 pergamins i més de 800 manuscrits, més documentació que encara està per registrar), no trobarem documents de l'Església de Sant Iscle o no els sabérem buscar prou bé.

Sí notàrem l'existència d'una errada en la transcripció de símbols entre el mapa esmentat i l'original del qual es tret, que és la tesi de llicenciatura de Montserrat Cabré (Barcelona 1985) sobre el monestir de les Puel·les als segles x i xi. En l'original els símbols de l'església i mina són semblants, d'aquí la confusió del plànol de «Catalunya romànica» en identificar els dos símbols en un i situar al Castellar del segle x el símbol d'una església en comptes d'una mina. L'esmentada errada fou confirmada posteriorment per ambdues parts.

Poguérem constatar, però, en l'acta de consagració del 16 de juny del 945, les possessions que rebé aquest monestir per part de la comtessa Riquilda, esposa del comte Sunyer, que posseïa a Castellar sembla que per herència; tot i que amb anterioritat San Pere de les Puel·les, ja posseïa diverses propietats.

A aquesta consagració, feta davant del bisbe Guilarà, hi assistiren el comte Sunyer, la seva esposa Riquilda, i el fill d'aquest el comte Borrell, Sunyer aportà tot el que tenia a Baderrida que abans havia estat d'Oliva i la seva muller. Riquilda donà al Vallès, terres a Parets, a Cervelló, i les seves propietats que posseïa a Castellar: vinyes, terra cultivada o erma, amb el bosc, i la mina de ferro, un molí amb pertinences, un parell de bous, dues botes, dos cups, amb cases, corts, horts i fotes les coses que posseïa en el seu terme.

Resulta curiós, però es podria quasi assegurar que el Dr. Vergés no va consultar en cap moment aquest important arxiu, ja sigui per desconeixement o bé pel fet de que durant pràcticament tot el temps en que visqué (1832-1874) el monestir va estar exclaustat, amb l'arxiu repartit a casa de diferents germanes, a part que el 1873 fou derruït. En la seva *Història de Castellar* va consultar bàsicament l'arxiu de la Corona d'Aragó i sobretot l'*Speculum* del monestir de Sant Llorenç del Munt. Només apareix citat l'esmentat monestir de Sant Pere de les Puel·les quan parla del rector de Sant Esteve de Castellar, Bernat de Cumbis (que ja ho era el 1307), quan el 1340 en el seu testament fa deixes al senyor de Clasquerí, als frares menors, als predicadors, al Puig de la Creu, a Montserrat, al senyor bisbe, i al monestir de les Puel·les.

El Dr. Vergés esmenta que el document més antic que va trobar sobre el senyoriu del territori de Castellar (a l'arxiu de la Corona d'Aragó, procedent de Sant Llorenç del Munt), feia referència a una venda per part de Senegunda i el seu fill Isnard a Ramon Borrell (972-1018), fill del comte Borrell i nét del comte Sunyer) i a la seva esposa Ermessenda de Carcassona, de l'extensíssima

finca anomenada Castellar i de tot el que en ella posseïa a excepció de la part que els provenia del monestir de Sant Cugat amb l'església de Sant Feliu. Aquesta finca els pertanyia per compra primitiva. L'acta es va signar el 1010.

Per tant, els inicis de la història de Castellar que ens presenta el Dr. Vergés són bastants més tardans a la data del 945 en la qual veiem com a Castellar l'activitat comtal era ja molt important.

En aquesta data del 945, de tots els dominis del monestir de les Puèl·les, que eren molts, només posseïa un bosc que era a Castellar. El bosc suposava una gran riquesa econòmica a l'alta Edat Mitjana per al seu aprofitament com a futures terres de pastura, més tots els productes alimentaris, de caça i llenya que se'n podien treure. Les referències del bosc de Castellar, acaben i són úniques en el document de fundació del monestir.

Els horts que posseïa a Castellar tampoc els posseïa a tots els seus territoris ja que els horts eren establerts —a diferència de vinyes i terres on s'hi plantava cereal— només als llocs on hi havia aigua, rius, rieres, que a més, a part de la pesca, aprofitaven amb canalitzacions per fer anar molins.

La ramaderia era una altra font important i veiem com a Castellar tenien corral i dos bous amb possible ramat propi.

Però la peça més valuosa sens dubte, era la mina de ferro (segons M. Cabré, i també Pierre de Bonnassie en el llibre *Catalunya 1000 anys enrera*), l'única a Catalunya abans del 1152.

El valor econòmic de la mina encara que no se sap quant temps la tingueren és indubtable, més encara per la seva proximitat a Barcelona.

El desenvolupament de la metalúrgia als segles *x* i *xi* és importantíssim amb la qual cosa es pot pensar en l'origen comtal dels drets d'aquesta mina i la seva privatització. Se suposa que d'aquesta mina deuria provenir bona part del metall empleat en la menestralia barcelonina. No s'ha localitzat cap altra notícia d'aquesta mina a excepció de la donació al monestir en l'acta de consagració.

Es creu en una explotació directa per part del monestir, tant de la mina com també del molí i del bosc, a diferència d'altres propietats i en altres llocs que eren arrendades amb diversos tipus de contractes.

Se sap que des de l'època pre-romana l'ús del metall i del ferro estava àmpliament estès a zones rurals. Per a la seva obtenció es precisava una farga. Si es busca el seu significat es troba Farga = fàbrega, establiment o obrador on per reducció del mineral es transforma en ferro. La indústria tradicional del ferro produït a les fargues, fàbregues, o fàbriques, es desenvolupà al Pirineu al segle *ix* a redós dels monestirs com el d'Alaó el 851 utilitzant la força hidràulica del Noguera Ribagorça; o el 908 del monestir de Gerri.

Al costat de les fargues solia haver-hi instal·lades les ferreries just també al costat dels molins ja que per a l'obtenció del ferro es necessitava a part de llenya (carbó), un curs d'aigua que fes anar un martinet.

La mina de ferro de Castellar sembla que es pot situar en el torrent de Fontscalents (hi ha qui assegura haver vist la boca d'entrada, malgrat l'aparença actual de pedrera.) La possibilitat sembla alta ja que en el mateix torrent es

troben unes estranyes construccions hidràuliques, a part que en el seu enllac amb el riu Ripoll s'hi troba el molí de Fontscalents. Els requisits indispensables hi són tots.

És possible doncs, que el nom primitiu del poblament de les Fàbregues, avui Castellar, vingués donat per la indústria d'aquesta zona que li donés nom. El centre d'aquesta població sembla que era la plaça Vella.

Però el Dr. Vergés no sols parla de les Fàbregues sinó també de la Sagrera de les Fàbregues, entenent per Sagrera el terreny sagrat a 30 passes al voltant d'una església. Quina? Segons P. Bonnassie, al segle *x* les sagreres eren poques, no obstant el 909 el mot ja s'usava.

La idea del Dr. Vergés al respecte és que els primers habitants de les Fàbregues no constituïren parròquia pròpia, cuidant els bisbes d'Egara de proporcionar-los la cura pastoral, per si mateixos algunes vegades, o bé per mitjà d'alguns preveres i diaques que constantment enviarien fins a les agrupacions més petites de famílies.

Llavors d'on prové el nom de Sagrera de les Fàbregues?

Referent a aquest mot de les Fàbregues, trobem:

1485. — Privilegi atorgat pel rei Ferran el Catòlic a favor de la universitat i habitants del terme de Sant Esteve de Castellar en virtut del qual podia reunir-se a la plaça al so de campana. Cal preguntar-se en quina plaça i al so de quina campana.

1594. — El lloc de reunió era la plaça pública de les Fàbregues anomenada plaça pública de Sant Esteve de Castellar tocant l'església del mateix nom. Quina església?

1631. — El consell es congrega sota el porxo de Pau Crupell, pagès de Sant Esteve de Castellar, situat a la plaça de les Fàbregues.

Per acudir a viafós —una crida senyorial— es produïa una repicada de campanes per acudir a la plaça de les Fàbregues.

A quin campanar de quina església repicaven les campanes?

El propi Dr. Vergés diu que el que al 1872 era la plaça Vella, hauria estat uns tres-cents anys enrera l'era del mas Crupell on es reunia el poble en les Fàbregues, precedit d'alguns tocs de campana en l'església de Sant Iscle i Santa Victòria.

Sembla doncs que el mateix Dr. Vergés apunta l'existència de l'esmentada església en època bastant llunyana. Però quant de llunyana?

Com es veu, el tràfec a Castellar l'any 945 era important i per la importància d'aquest tràfec trobem a faltar en aquesta comunitat d'aparença bastant establerta, una ordenació espiritual per part del monestir de les Puel·les de cara a la prestació de serveis rituals, per poder exercir una influència espiritual sobre la població i assegurar a la vegada l'afluència de donacions. En realitat l'expansió espiritual va coincidir a grans trets en el domini territorial que posseïa. A Montmeló tingueren prevere propi des del 945, i no és un cas aïllat sinó que en els segles *x* i *xi* anaren adquirint o fundant diverses esglésies, capelles i oratoris dins de les seves propietats on hi tingueren preveres (sembla que existia

una relació d'aquestes, la qual no he trobat). Fins i tot el 1072 es deslliuraren de la jurisdicció del bisbe tenint autonomia plena.

La línia expansiva del monestir es va dirigir bàsicament cap al Vallès-Barcelona-Baix Llobregat. Va tenir molta relació amb el monestir de Sant Cugat amb qui realitzaren diverses permutes i altres operacions a part de compartir a vegades la propietat de diferents esglésies i alous; és el cas, entre altres, el 992 de l'alou i església de Viladellops el qual compartien i eren beneficiats a parts iguals. L'any 985 el monestir va patir greument la ràtzia d'Almansur. En aquesta ràtzia es perderen molts documents, entre ells el cartulari o llibre on consten les escriptures de les possessions. El 993 es redactà un document de restitució de les propietats que posseïa el monestir basant-se en la testificació de l'abadessa Madruï abans de morir, essent només que una aproximació. A partir d'aquesta data i amb molta estranyesa ja no apareix cap de les propietats que posseïa a Castellar. Cal esmentar també que la toponímia amb el transcurs del temps pot haver variat i moltes de les possessions que tenia el monestir no se sap actualment a on pertanyien. No obstant la relació de Castellar amb el monestir potser a un altre nivell, sembla que continuà, així trobem al segle XIII monges en el convent de suposada procedència castellarenca: Arsenda de Castellario, 1120; Maria de Caselarino, 1262; Maria de Catlarino, 1276; Asanra de Clascara, 1282; Guillelma de Spelluncis, 1282 del possible mas Speluncas mencionat pel Dr. Vergés al 977; Agnes de Ruvira, 1282-93?; Saura de Catlaria, 1282-95; Maria de Clasqueri 1293; Maria de Clasquerino, 1295.

A part, i com a fet destacat, en l'abaciologi del monestir trobem també una abadessa de Castellar, Saura de Castellario (1322-1327) o bé Sauria de Castlario, 1322; o bé Saura de Castellar (1322-1329).

A més, trobem també la donació ja esmentada del rector de la Parròquia de Sant Esteve de Castellar (Castellar Vell) Bernat de Cumbis en el testament que feu el 1340. Malgrat tot, no apareix cap més tipus de renda castellarenca en els documents consultats.

L'origen del monestir encara que només sigui a tall de curiositat o anècdota, també ens pot aportar quelcom al nom que va prendre Castellar durant un temps.

En un manuscrit que es conserva de «La Crònica 1278-1283» —pretesa fundació del monestir—, s'explica com Lluís I el Pietós (778-840), fill de Carlemany, se li encarregaren els assumptes fronterers amb els sarraïns. Tolosa fou la capital i militar des d'on prenia decisions. El 801 decidí des de Tolosa realitzar una expedició per reconquerir Barcelona. Els seus habitants i els del castell de Terrassa un cop alliberat, obtingueren un règim especial amb administració pròpia.

En el campament que va establir a Barcelona i des d'on va realitzar les operacions, va edificar una petita capella dedicada a Sant Sadurn de Tolosa (primer bisbe i màrtir Tolosà l'any 251). Una vegada assegurada la ciutat, dotà al costat d'aquesta capella un monestir que va dedicar a Sant Pere, essent Sant Pere de les Puel·les.

El cenobi quedava fora de les muralles de la ciutat en un lloc privilegiat de comunicacions i al peu de la important *via francisca* que menava cap al Vallès.

Durant tot el període de vida del comte Sunyer, les relacions amb el comtat de Tolosa foren intenses.

Curiosament l'avui Castellar del Vallès va anomenar-se durant un bon període de temps, Tolosa o Toloseta. De moment el mapa de Catalunya més antic en el qual s'ha trobat el nom de Tolosa per designar l'avui Castellar data del 1687 i és tret del manuscrit 0 de la Biblioteca Nacional de Madrid. N'hi ha d'altres datats els anys 1716, 1720, 1730, 1762, 1769 en els quals apareix el nom de Castellar en el lloc conegut avui en dia per Castellar Vell, i el de Tolosa en el lloc on avui es troba el poble de Castellar del Vallès.

Actualment, de poblacions amb el nom de Tolosa n'hi ha ben poques. A part de l'originària, Tolosa de Llenguadoc, n'existeix una a la província d'Albacete, una a Portugal i la del País Basc.

Per què, o per quin motiu es va adoptar aquest nom? ¿Hi hauria alguna possible relació amb el monestir de les Puel·les i el seu origen fundacional?

Se sap que la comarca del Vallès al segle x continuava poblant-se cap a les zones de muntanya, havent-hi constància de pobladors a Castellar i a la vora del Ripoll el 939 i a Sant Llorenç del Munt el 947, essent però l'estructura poblacional definitiva de Castellar i Sant Feliu cap el 986.

Del castell de Castellar, la primera data que se'n té referència és també del 939 (segons P. Bonnassie el 977) en una donació al comte Sunyer. El 955 trobem que l'alou de Castellar és donat pel comte Mir (Miro I?) segurament fill del Sunyer i i Riquilda i germà de Borrell II al monestir de Sant Cugat (¿seria el mateix alou que la seva mare va donar el 945 al monestir de les Puel·les?). El 1010 Ramon Borrell I nét de Sunyer i i la seva dona Ermessenda de Carcassona compren el castell i al 1014 el lliuren al monestir de Sant Llorenç del Munt junt amb tots els béns que tenien a Castellar; donació que completà Ermessenda el 1049.

Del monestir del Munt se'n comença a parlar només com a església entre el 947 i el 957. Cronològicament més tard que l'alou de Castellar (en ple rendiment), fou donat el 945 al monestir de les Puel·les. El 975 o més tard, Borrell II ven l'església del Munt a Sant Cugat, i és entre aquesta data i el 985 quan el monestir de Sant Cugat va estructurar la vida monàstica de Sant Llorenç del Munt enviant-hi els primers monjos, fundant-se definitivament el monestir passada la ràtzia d'Almansur, el 1013, independitzant-se de Sant Cugat el 1014; obtenint el seu primer abat el 1018, i consagrant-se el 1064. Entre el 1050 i el 1063 l'abat Odaguer va comprar importants dotacions al comte de Barcelona, entre elles l'església de Sant Esteve de Castellar —datada per primera vegada el 1037—, passant l'any 1052 a ser la parroquial del terme, prenent llavors aquest el nom de Sant Esteve de Castellar. Feta ja parroquial, aquesta església tornà a passar al monestir de Sant Cugat el 1120, al monestir de Sant Llorenç del Munt el 1322 i a la comunitat del Pi el 1562.

Segons el Dr. Vergés, el 981, 986, 1009, i 1020 es produeixen donacions de propietats de Castellar al monestir del Munt les actes de les quals són signades, a voltes per levites, a voltes per preveres de Castellar; no obstant, no és fins al 1084 que signa una acta un rector de la parròquia de Sant Esteve de Castellar a l'haver estat feta parroquial el 1052. Per tant, aquests preveres (si pensem a més que la primera data de l'església de Sant Esteve és del 1037 i que el monestir de Sant Llorenç del Munt no es va estructurar fins el 975-985 fundant-se al 1013 i tenint el primer abat el 1018), a quina església pertanyen? Com ja s'ha esmentat, el Dr. Vergés diu que els clergues provenien de Terrassa. Llavors per què consten alguns com preveres de Castellar?

Un element a destacar lligat amb el tema és la troballa prop del sector conegut pel Joncar, vora el riu i prop de l'actual església de la làpida sepulcral ja esmentada, de l'any 966 del monjo Ermomir o Ermemir reaprofitada d'un marbre romà. A quina església pertanyia aquest monjo? Preveres del monestir de les Puel·les amb aquest nom n'hi ha varis; no obstant, els trobats són de data una mica posterior.

Curiosament, el 1608 es va extingir la vida monàstica al monestir de Munt, i també el monestir de Sant Pere de les Puel·les va anar perdent influència cap aquest segle XVII. És precisament el 1636 que es cita per primera vegada l'església de Sant Iscle i de Victòria en una visita pastoral. I també és en aquesta època que Castellar es deia Tolosa.

Uns últims elements a comentar són les recents troballes de dues pedres, les quals semblen provenir de l'enderroc o remodelació de l'església de Sant Iscle al construir la nova del segle XVIII, a l'igual, també, que dues reixes de ferro que actualment es troben en el túnel de la rectoria. Una de les pedres es trobà a la casa del carrer de l'Església, 14, al costat de l'actual rectoria, edificada segurament el 1860 en el lloc anomenat «camp de sant Iscle», essent, segons Joan Manel Coll, una imposta de porta d'arc triomfal semblant a les que es troben a la portalada de Ripoll, podent datar-se cap els segles XI-XII. La llacreria esculpida és de característiques romànico-gòtiques, i per l'estil no sembla pas provenir de Castellar Vell.

L'altra fou trobada a la façana posterior de la paret de cal Llor, al carrer Major, 26-28 molt a prop de l'església, en una part de l'habitatge afegit a l'original, possiblement en l'època de construcció de l'església del segle XVIII, i de característiques semblants a l'anterior. Segons J. M. Coll, semblava que en un principi que es podia tractar d'una estela funerària trencada a la que li faltava el peu, però posteriorment es va pensar que podia ser un medalló gòtic d'una clau de volta, possiblement del segle XIII, amb similituds amb algun del claustre del monestir de Santes Creus.

Si ens referim a la primera pedra (la de la llacreria) i la comparem amb les impostes dels capitells de l'església del segle XIII de Santa Llúcia de Barcelona, al costat de la catedral, acabada el 1268, la similitud és considerable. Amb aquesta comparació d'estil gairebé es podria afirmar que Sant Iscle existia ja al segle XIII.

Pedra trobada a la casa número 14 del carrer de l'Església.

La idea del Dr. Vergés sobre la construcció de l'Església de Sant Iscle, a diferència d'un anterior criteri seu ja esmentat sobre la no constitució de paròquia dels primers habitants de les Fàbregues, tenint cura pastoral els bisbes de Terrassa, és que des de molt antic els habitants de la Sagrera de les Fàbregues i tal vegada les monges del Puig de la Creu construïren la capella en ho-

Pedra trobada a la façana posterior de cal Llorç, al carrer Major, 26-28

nor de dits sants (cosa bastant improbable). Si realment fou fundada per monges del Puig de la Creu, hem de pensar en els segles XII o XIII, ja que la primera data de l'Església del Puig de la Creu és del 1192, quan Ramon Guillem de Montcada la donà al Monestir de Sant Cugat.

Però segons el Dr. Vergés, el Puig de la Creu era ja una casa de recés i de religioses abans de que passés als Montcada el 1192, podent donar lloc aquelles monges el 1214 a la fundació d'un monestir femení a partir de l'Església de Sant Vicenç de Jonqueres, prop de Sabadell, traslladat el 1269 a Barcelona. Creu també que les ja monges de Jonqueres haurien pogut viure al mateix temps al convent i al Puig de la Creu tenint així dues cases de recés (no s'ha trobat documentació al respecte, ni tan sols de l'existència de monges al Puig de la Creu, *Catalunya romànica*); si posseïen, però, les monges de Jonqueres drets i alous com el de Sant Martí de can Massaguer, no se sap si amb església inclosa.

Diu el Dr. Vergés que allí on havien estat les religioses de Jonqueres havien fundat alguna església sota la invocació de sant Iscle i de santa Victòria. Suposant que així fos, i comptant que el monestir de Jonqueres es fundà el 1214, l'Església de Sant Iscle podria correspondre cap al segle XIII, època en que coincideix bastant bé l'estil de les dues pedres trobades; però no en la data de cons-

Capitells de l'Església de Santa Llúcia, de Barcelona (segle XIII)

trucció de la majoria d'esglésies dedicades a aquests sants que, com hem vist, ho feren en els segles x i xi.

¿Podria ser aquest segle xii un període de reformes i possibles ampliacions gòtiques de l'Església de Sant Iscle? L'època coincideix també amb reformes i ampliacions gòtiques de l'antiga Església Parroquial de Sant Esteve de Castellar Vell.

En el fons, tot sembla apuntar (de no aparèixer noves informacions o formular-se altres hipòtesis), cap a la construcció de Sant Iscle i de Santa Victòria per part d'un monestir, convent o orde femenina, tant si es tractés del monestir de les Puel·les de Barcelona l'any 945, com del de Jonqueres de Sabadell el 1214. En tots dos casos, però, l'origen noble de l'església sembla assegurat, ja que a tots dos monestirs hi acudien bàsicament les filles de la noblesa catalana.

Gener - agost del 1993

BIBLIOGRAFIA

Arxiu d'Història de Castellar.

Arxiu del monestir de Sant Pere de les Puel·les.

Cartoteca de Catalunya.

BONNASSIE, Pierre: *Catalunya mil anys enrera*. Ed. 62, 1979.

CABRÉ, Montserrat: *El monestir de Sant Pere de les Puel·les al segle x i xi*, tesi de llicenciatura. Barcelona, 1985.

McMILAN, Linda: *Woman's in the monastery of Sant Pere de les Puel·les*.

MIR I CASASSES, Salvador: *Notas històricas del monasterio de Sant Pere de les Puel·les*.

PERICH I VIDAL, Gemma: *La cort del Batlle*. Ed. A.I.C., 1989.

PUJOL I TORT, Roser: *Figuras ilustres del monasterio de Sant Pere de les Puel·les*. Barcelona.

Impremta Ribera, impressor: «Biblioteca para el hogar», 1952-1953, Castellar del Vallès.

VERGÉS I MIRASSÓ, Antoni: *Història de Castellar*. Ed. Montblanch, 1974.

Història de l'art català. Barcelona. Edicions 62.

Història de Catalunya. Barcelona. Edicions 62.

Catalunya romànica. Barcelona.

Gran enciclopèdia catalana. Barcelona, 1980.

Atlas universal català. Enciclopèdia catalana.